

Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics

Vol 1, No 1 (2017)

Language, gender, and sexuality

AWPEL (1.1) 2017

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

Γλώσσα, φύλο και σεξουαλικότητα στο ελληνικό πλαίσιο

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή: Εγκαινιάζοντας ένα νέο forum για την εθνογραφική μελέτη της γλώσσας
Κώστας Κανάκης & Θόδωρος Παραδέλλης (i-vii)

Μια φορά με είχε ρωτήσει εμένα τι άνδρες μ'αρέσουν: Συγκρότηση του έμφυλου εαυτού και (ανα)παραγωγή της ετεροκανονικότητας μέσω του λόγου
Νικολέτα-Δάφνη Χριστουλάκη (1-22)

Αγάπη μου συρρίκνωσα τον ανδρισμό σου: Ετεροκανονικότητα και ομορωτική επιθυμία εντός του κοινωνικού θεσμού του γάμου
Όλγα Ιωαννίδου (23-51)

Έμφυλος και «εμφύλιος» σφισμαχίες: Τα γλωσσικά όρια του πολιτισμικά διανοήσιμου υπό διαπραγμάτευση
Παναγιώτης Αντωνιάδης (52-82)

Έμφυλη κατηγοριοποίηση, δικαστική ερμηνεία και επαναπροσδιορισμός του φύλου στο ελληνικό νομικό πλαίσιο
Ρούσσα Κασαπίδου (83-107)

Μια φορά με είχε ρωτήσει εμένα τι άνδρες μ'αρέσουν: Συγκρότηση του έμφυλου εαυτού και (ανα)παραγωγή της ετεροκανονικότητας μέσω του λόγου

Δάφνη-Νικολέτα Χριστουλάκη

doi: [10.12681/awpel.14416](https://doi.org/10.12681/awpel.14416)

Copyright © 2017, Δάφνη-Νικολέτα Χριστουλάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Χριστουλάκη Δ.-Ν. (2017). Μια φορά με είχε ρωτήσει εμένα τι άνδρες μ'αρέσουν: Συγκρότηση του έμφυλου εαυτού και (ανα)παραγωγή της ετεροκανονικότητας μέσω του λόγου. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 1 (1), 1–22. <https://doi.org/10.12681/awpel.14416>

**Μια φορά με είχε ρωτήσει εμένα τι άντρες μ' αρέσουν
Συγκρότηση του έμφυλου εαυτού και (ανα)παραγωγή της
ετεροκανονικότητας μέσω του λόγου**

Δάφνη-Νικολέτα Χριστουλάκη

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
daphnenc@hotmail.com

Abstract

This paper aims to explore how articulations of gender and sexuality and dominant ideas about them emerge through language use. A brief overview of the trajectory of sociolinguistic studies on gender and sexuality is followed by the critical analysis of a short conversation among friends. The notions of member categorization devices, indexicality and communities of practice are central to this analysis. Based on the data, it is argued that gender and sexuality can be constructed and negotiated through everyday conversations in multiple ways, at times conforming to dominant norms and at times disregarding them. Power relations seem to influence the communicative practices employed in the ongoing construction of the gendered and sexual self through linguistic interaction, in which the pervasiveness of heteronormativity is unmissable.

1. Εισαγωγή

Η γλώσσα είναι ένα πολύπλοκο σύστημα σήμανσης οι χρήστες του οποίου χρειάζεται, εκτός από επαρκή γνώση των γραμματικών δομών, να κατέχουν και επικοινωνιακή επάρκεια (*communicative competence*). Ο Hymes (1972) χρησιμοποίησε την έννοια της επικοινωνιακής επάρκειας για να μιλήσει για τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που διαμορφώνουν το πώς οι άνθρωποι μαθαίνουν να χρησιμοποιούν την γλώσσα με τρόπο κατάλληλο για κάθε περίπτωση επικοινωνίας (Coates 1993: 85-6). Μιλώντας, οι χρήστες μιας γλώσσας οργανώνουν και μεταδίδουν –πολλές φορές χωρίς καν να το συνειδητοποιούν– συγκεκριμένα κοινωνικά νοήματα (Ochs 1992: 338), ενδεικνύοντας όψεις του εαυτού και της περίπτωσης επικοινωνίας μέσω της γλωσσικής χρήσης τους. Το φύλο και η σεξουαλικότητα είναι μέρος των νοημάτων που μεταδίδονται με αυτόν τον τρόπο.

Σε αυτό το κείμενο θα επιχειρηθεί ανάλυση λόγου σε εκτενές απόσπασμα μιας απομαγνητοφωνημένης συνομιλίας, με σκοπό να φανεί με ποιους τρόπους και σε ποιο βαθμό τα εν λόγω ομιλούντα υποκείμενα κατασκευάζουν τον έμφυλο εαυτό και

εννοιολογούν την σεξουαλικότητα μέσα από τη χρήση της γλώσσας εντός μιας συγκεκριμένης κοινότητας πρακτικής. Θα επιχειρηθεί, με άλλα λόγια, η σκιαγράφηση της ενδεικτικής σχέσης γλώσσας-φύλου-σεξουαλικότητας, αφενός μέσα από τις επικοινωνιακές στρατηγικές που οι ομιλήτριες και ο ομιλητής αξιοποιούν στην συγκεκριμένη συνομιλία, και αφετέρου μέσα από τις κατηγοριοποιήσεις στις οποίες προβαίνουν. Επιπλέον, θα συζητηθούν οι τρόποι με τους οποίους οι ετεροκανονι(στι)κές νόρμες αναδύονται και διαμορφώνουν τις αρχές που διέπουν την γλωσσική διεπίδραση –νόρμες που άλλοτε αναπαράγονται και άλλοτε γίνονται αντικείμενο διαπραγματεύσεως ή και ανατροπής.

1.1 Η κοινωνιογλωσσολογική μελέτη γλώσσας-φύλου-σεξουαλικότητας

Η γλωσσολογία έχει μελετήσει την σχέση γλώσσας-φύλου μέσω διαφορετικών επιστημονικών παραδειγμάτων. Σημαντική μελέτη της προ-φεμινιστικής γλωσσολογίας είναι αυτή του Jespersen (1922) ο οποίος, ενώ παρατηρεί την ύπαρξη γλωσσικών ποικιλιών που χρησιμοποιούνται από γυναίκες τόσο σε «εξωτικές» όσο και σε δυτικές γλώσσες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, απορρίπτει την ύπαρξη μιας ξεχωριστής γυναικείας γλώσσας εφόσον δεν υπάρχει αντίστοιχη ξεχωριστή γραμματική δομή (Παυλίδου 2006: 20). Τα ερωτήματα που θέτουν οι προφεμινιστικές μελέτες έχουν να κάνουν με τις κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώνονται, ωστόσο γλωσσολογικές έρευνες από τις οποίες απουσιάζει σαφής φεμινιστικός προσανατολισμός, όπως αυτή του Jespersen, χαρτογραφούν με ακρίβεια χρήσεις της γλώσσας αλλά και μετατοπίσεις με τρόπους που στην συνέχεια θα χρησιμοποιηθούν από την φεμινιστική σκέψη (Mills & Mullany 2011: 2).

Τη δεκαετία του 1970, στο πλαίσιο της «γλωσσικής στρόφης» που παρατηρείται στις κοινωνικές επιστήμες (Mills & Mullany 2011: 1-2) αλλά και του δεύτερου κύματος της φεμινιστικής σκέψης (Mills & Mullany 2011: 13-5), αναδύονται νέοι προβληματισμοί που υπογραμμίζουν την αδιάρρηκτη σχέση γλώσσας και ιδεολογίας. Μετά τη δημοσίευση του άρθρου της Lakoff "Language and woman's place" (1973) μπορεί πλέον να γίνεται λόγος για φεμινιστική γλωσσολογία με διακριτό πολιτικό πρόταγμα, καθώς τίθενται στο προσκήνιο θέματα όπως ο σεξισμός στην γλώσσα και η ιεραρχική αξιολόγηση έμφυλων γλωσσικών ποικιλιών, είτε μέσα από το θεωρητικό σχήμα της «κυριαρχίας» είτε μέσα από το σχήμα της «διαφοράς» (Stokoe & Smithson 2001: 243-4).

Επιπλέον, η έρευνα της σχέσης γλώσσας-φύλου περιλαμβάνει πλέον και μια προσπάθεια να εξεταστεί το επικοινωνιακό ύφος, η στάση ή οι τρόποι επικοινωνίας που επιστρατεύονται εντός συγκεκριμένων συμφραζομένων –στοιχεία τα οποία μεταφέρουν, εκτός του αναφορικού νοήματός τους, άλλες πληροφορίες σχετικά με τους ομιλητές αλλά και κοινωνικά διαμορφωμένα νοήματα (Ochs 1992: 338). Η εξέταση των στοιχείων αυτών είναι σημαντική ακριβώς επειδή μπορεί να φωτίσει τις διαδικασίες μέσω των οποίων χρήσεις της γλώσσας αποκτούν έμφυλο πρόσημο. Δηλαδή, ενώ η σχέση γλώσσας-φύλου δεν είναι αποκλειστική (ό.π.: 340), πράγμα που σημαίνει ότι δεν υπάρχουν παρά ελάχιστα γλωσσικά στοιχεία που μπορούν να συνδεθούν αποκλειστικά με αρσενικό ή θηλυκό ομιλούν υποκείμενο, ενδέχεται, ωστόσο, συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία να είναι εμμέσως ενδεικτικά μιας συγκεκριμένης στάσης, συναισθηματικής κατάστασης ή περιστασης. Τα παραπάνω συνδέονται και αυτά μέσω μιας έμμεσης και πολύπλοκης ενδεικτικής σχέσης με τις

συγκροτούμενες έμφυλες και σεξουαλικές ταυτότητες. Καθώς οι τρόποι με τους οποίους οργανώνονται τοπικά οι έμφυλοι ρόλοι είναι αναμενόμενο να επηρεάζουν την γλωσσική επικοινωνία (ό.π.: 340), η διερεύνηση των ενδεικτικών σχέσεων θα πρέπει να λαμβάνει υπόψιν την εντόπια κατασκευή κοινωνικών νοημάτων, ρόλων και προσδοκιών, όπως διαμορφώνονται μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές.

Ένας τρόπος για να εξεταστεί το πώς παράγονται κοινωνικά νοήματα μέσα από ενδεικτικές σχέσεις είναι ο προσδιορισμός των μηχανισμών συμμετοχικής κατηγοριοποίησης (membership categorization devices, MCDs) που επιστρατεύονται σε κάθε συνομιλιακή στιγμή. Τα ομιλούντα υποκείμενα, δηλαδή, μιλώντας προβαίνουν σε κατηγοριοποιήσεις, κατατάσσοντας μέσω της γλωσσικής επικοινωνίας ένα ή περισσότερα μέλη σε μία κατηγορία. Διαμορφώνεται, ως εκ τούτου, μια «ταυτότητα του δρώντος υποκειμένου» (Μακρή-Τσιλιπάκου 2014β: 25) βάσει της αναγνωρίσιμης περιγραφής κάποιας ενέργειας (ό.π.: 21-2). Η έννοια του ΜΣΚ, όπως περιγράφεται στο έργο του Sacks (1992), μπορεί να φωτίσει τη διαδικασία με την οποία ορισμένοι κανόνες που συμπυκνώνουν πολιτισμική γνώση διέπουν το πώς οι συνομιλούντες τείνουν να «ακούν» ένα μέλος μαζί με την κατηγορία στην οποία αυτό μπορεί να καταταχθεί (Stokoe 2003: 2). Η κατηγοριοποίηση μπορεί να ενεργοποιηθεί χωρίς να χρειάζεται να εκφωνηθούν περαιτέρω πληροφορίες, ακριβώς επειδή οι κατηγορίες είναι ιδιαίτερα περιεκτικές σε συναγωγικούς πόρους (inference rich) (Μακρή-Τσιλιπάκου 2014β: 26). Έτσι, για παράδειγμα, όταν ακούμε για ένα μέλος της κατηγορίας *η σύζυγος* είναι πολύ πιθανόν να ακούμε ταυτόχρονα *νοικοκυρά, ετεροφυλόφιλη κ.ο.κ.* –κατηγορίες που στο σύγχρονο δυτικό κόσμο προσλαμβάνονται σαν να ανήκουν στην ίδια τάξη (collection).

Οι κατηγορίες, δηλαδή, συνδέουν στην συνομιλία μέλη με ενέργειες, συμβάσεις και προσδοκώμενες κανονιστικές συμπεριφορές στη βάση μιας κοινής γνώσης, ενώ τα μέλη μιας κατηγορίας συνεπιλέγονται με τις προσδεμένες στην συγκεκριμένη κατηγορία δραστηριότητες (category-bound activities) (ό.π.: 25). Αυτό σημαίνει πως οι ταυτότητες των ομιλητών αλλά και άλλων προσώπων, παρόντων, απόντων ή υποθετικών, χτίζονται σε κάθε γλωσσική διεπίδραση μέσα από την κατηγοριοποίηση αλλά και μέσα από την αντίσταση που μπορεί να προβάλλεται, την άρνηση δηλαδή κάποιου να αποδεχτεί κάποια ένταξη σε κατηγορία. Πέραν αυτού, υπάρχουν κατηγορίες μελών της ίδιας τάξης που μπορούν να παραπέμπουν σε ένα πεδίο αμοιβαίων υποχρεώσεων και δικαιωμάτων, γνωστών και αναμενόμενων στην βάση της προαναφερθείσας κοινής πολιτισμικής γνώσης. Αυτό σημαίνει πως οι κατηγορίες μπορούν να οργανώνονται σε τυποποιημένα σχεσιακά ζεύγη (ό.π.: 28-30), όπως, λ.χ., *η σύζυγος – ο σύζυγος*. Η τυποποίηση συνίσταται στο ότι οι ενέργειες που προσδέονται στην κατηγορία είναι γνωστές και δεδομένες για τα μέλη του ζεύγους αλλά και για τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας, ακόμα και αν παρέχονται πληροφορίες μόνο για ένα μέλος του ζεύγους. Η αθέτηση κάποιας ενέργειας ή υποχρέωσης από μέρος του ενός μέλους του ζεύγους αποτελεί αξιοσημείωτο γεγονός (ό.π.: 29), ενώ στις διαδικασίες κατηγοριοποίησης οι υποχρεώσεις παραμένουν ακόμα και αν η θέση του ετέρου μέλους ενός σχεσιακού ζευγαριού είναι κενή, όπως στο παράδειγμα που δίνει η Μακρή-Τσιλιπάκου: η απουσία του ενός μέλους του ζεύγους κατηγοριών *ο σύζυγος – η σύζυγος* σημειώνεται όταν μια γυναίκα ερωτάται πόσο θα περιμένει ακόμα έως ότου παντρευτεί (ό.π.: 29). Η χαρτογράφηση, λοιπόν, των μηχανισμών κατηγοριοποίησης μελών όπως αυτοί εμφανίζονται και ενεργοποιούνται μέσα στον λόγο, καθώς και του «κοινωνιογλωσσολογικού φορτίου»

(ό.π.: 36-7) που μπορεί να φέρει η επιλογή μιας κατηγορίας αντί μίας άλλης, μπορεί να εξηγήσει αποτελεσματικότερα την περίπλοκη ενδεικτική σχέση που συνδέει αντιλήψεις για το φύλο και την σεξουαλικότητα με γλωσσικές πρακτικές (βλ. και Canakis υπό έκδοση).

Επιπλέον, εφόσον οι ενδεικτικές συνδέσεις δεν υπάρχουν εν κενώ, αλλά πάντα στη βάση μιας κοινής πολιτισμικής γνώσης, η έννοια της ενδεικτικότητας προϋποθέτει την εξέταση της έννοιας της κοινότητας πρακτικής (community of practice). Η κοινότητα πρακτικής, όπως την έθεσαν στο προσκήνιο οι Eckert & McConnell-Ginet (1992), περιγράφεται ως ένα σύνολο ατόμων που συστήνεται γύρω από ένα κοινό εγχείρημα, μια κοινή δράση. Τα άτομα αυτά έχουν ένα κοινό σύστημα σκέψης και πράξης, κοινές αξίες και κοινό γλωσσικό απόθεμα, ενώ συγκροτούν και διαπραγματεύονται την ταυτότητά τους μέσα από την συμμετοχή τους σε πολλαπλές κοινότητες πρακτικής, οι οποίες συνομιλούν τόσο μεταξύ τους όσο και με άλλους θεσμούς (Eckert & McConnell-Ginet 1992: 464).

Η έννοια της κοινότητας πρακτικής υπήρξε σημαντική για τα ερωτήματα που τέθηκαν από μελετητές στο πλαίσιο του τρίτου φεμινιστικού κύματος (Mills 2004) που αναδύεται τη δεκαετία του 1990. Εκείνη την περίοδο σταδιακά εγκαταλείπεται η αναζήτηση καθολικών σχημάτων που να περιγράφουν την σχέση γλώσσας-φύλου ως παγιωμένη, ιεραρχική σχέση μεταξύ έμφυλων ομάδων που χαρακτηρίζει το δεύτερο κύμα (Mills & Mullany 2011: 14-5). Οι ερευνητικές αναζητήσεις του τρίτου φεμινιστικού κύματος στέκονται κριτικά απέναντι στην ουσιοκρατική, διπολική αντίληψη του φύλου που εξακολουθεί να επικρατεί στις δυτικές κοινωνίες. Θεωρούν, αντίθετα, την ταυτότητα φύλου ρευστή, εφόσον είναι αποτέλεσμα μιας συνεχούς επιτελεστικής δράσης, αλλά και αντικείμενο μόνιμης επεξεργασίας μέσα στα όρια των κοινοτήτων πρακτικών (Mills 2008: 271), ενώ εξετάζεται σε μεγαλύτερο βάθος το πώς παράγονται, ερμηνεύονται και συγκρούονται κοινωνικά νοήματα και σχέσεις εξουσίας σε τοπικό επίπεδο (Mills 2004). Όπως συμπυκνώνεται, λοιπόν, και στο πρόταγμα *think practically and look locally* (Eckert & McConnell-Ginet 1992: 462), η κοινωνιογλωσσολογική μελέτη θεωρεί ότι δεν αποδίδει κάθε κοινωνία τα ίδια νοήματα στο φύλο, καθώς και ότι οι τρόποι με τους οποίους δηλώνονται τα εκάστοτε κοινωνικά νοήματα μέσα από την γλώσσα δεν έχουν γενική ισχύ (ό.π.: 462). Ταυτόχρονα, οι Eckert & McConnell-Ginet, θεωρώντας την σχέση γλώσσας-φύλου ως πρακτική (practice), τονίζουν την ανάγκη να μην εξετάζεται το φύλο ανεξάρτητα, σαν ένα στατικό στοιχείο που έχει απλώς προστεθεί σε άλλες συνιστώσες της ταυτότητας ενός ατόμου, καθώς έτσι θα παραγνωριζόταν η σημασία του (ό.π.: 464). Παρομοίως, η Cameron υποστηρίζει ότι το φύλο «δεν είναι απλώς ακόμα μια παράμετρος» (Cameron 1988: 86) και ότι πρέπει να εξετάζεται «ως πρόβλημα και όχι ως λύση» (Cameron, 1995: 42), προτάσσοντας το αίτημα μιας πολυπαραγοντικής θεώρησης του φύλου.

Η αναγκαιότητα να αναπτυχθούν θεωρήσεις του φύλου οι οποίες θα συνυπολογίζουν και άλλες «μεταβλητές σχετικές με την κοινωνική ταυτότητα» (Mills & Mullany 2011: 15) που υπόκεινται σε επεξεργασία άμεσα και ταυτόχρονα με το φύλο, και όχι πριν ή μετά από αυτό (Mills 2008: 271), οδήγησε και στο αίτημα του αναλυτικού διαχωρισμού φύλου και σεξουαλικότητας, έτσι ώστε να ερευνηθούν αποτελεσματικότερα και τα δύο (Rubin 1984: 178-9). Η σεξουαλικότητα –δηλαδή, όλα εκείνα, τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων, οι συμπεριφορές, τα συναισθήματα και οι ανησυχίες σεξουαλικής φύσεως (Cameron & Kulick 2006: 3)– διαπλέκεται

συστηματικά με το φύλο χωρίς όμως απαραίτητα να ταυτίζεται με αυτό (Κανάκης 2011: 17). Ειδικότερα η μελέτη γλώσσας-σεξουαλικότητας θεωρείται πως αντλεί από τη μελέτη γλώσσας-φύλου, την οποία και επεκτείνει. Η ενδεικτική σχέση γλώσσας-σεξουαλικότητας, σύμφωνα με τον Κανάκη, περιγράφεται –μολονότι δεν χρησιμοποιούνται ρητά οι ανάλογες λέξεις– ήδη στα κείμενα της Ochs (1992) και των Eckert & McConnell-Ginet (1992), όπου φαίνεται να αναδύεται το αίτημα για μια βαθύτερη κατανόηση πλευρών των έμφυλων σχέσεων που βρίσκονταν στην αφάνεια (Canakis 2010: 5-7).

Η κοινωνιογλωσσολογία προσεγγίζει αρχικά την σεξουαλικότητα κυρίως μέσα από το πρίσμα της ταυτότητας και, στην συνέχεια, της επιθυμίας. Οι Bucholtz & Hall προτείνουν μια πολύπλοκη εννοιολόγηση της ταυτότητας στη μελέτη γλώσσας-και-σεξουαλικότητας ως τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα διαπραγματεύονται διυποκειμενικά, συγκροτούν και κατανοούν την υποκειμενικότητά τους μέσα από την γλωσσική και κοινωνική πρακτική (Bucholtz & Hall 2004: 472-3). Οι συγγραφείς θεωρούν την επιθυμία μια μόνο όψη της ταυτότητας, όψη που εάν τεθεί στο επίκεντρο της έρευνας θα περιορίσει τεχνητά τους όρους με τους οποίους εξετάζεται η συγκρότηση της έμφυλης και σεξουαλικής υποκειμενικότητας στην κοινωνιογλωσσολογική έρευνα (ό.π.: 507). Όπως γράφουν, όμως, οι Cameron & Kulick, «η κατασκευή των σεξουαλικών ταυτοτήτων είναι μόνο ένα από τα πράγματα που οι εμπλεκόμενοι [...] κάνουν με τις λέξεις, και δεν είναι πάντα το πιο ενδιαφέρον πράγμα» (Cameron & Kulick 2003: xii). Επιχειρείται, λοιπόν, στο έργο τους μια ευρύτερη θεώρηση όπου κεντρικό σημείο στη διαμόρφωση της ταυτότητας θα είναι η επιθυμία, ώστε να εξεταστεί το πώς κατασκευάζεται και εκφράζεται η σεξουαλική επιθυμία μέσα από την γλώσσα, χωρίς τους ουσιοκρατικούς περιορισμούς που τείνει να επιφέρει η ταυτότητα ως αναλυτικό εργαλείο.

Μέσα από την θεωρητική αυτή διαδρομή τίθεται στο προσκήνιο η επιθυμία ως χρήσιμη κατηγορία ανάλυσης, χωρίς όμως να εξοβελίζεται η ταυτότητα και ανοίγει ο δρόμος για προσεγγίσεις που ενσωματώνουν τόσο μελέτες ταυτότητας και υποκειμενικότητας όσο και επιθυμίας και ερωτισμού (Queen 2007: 317-8), πράγμα που μας επιτρέπει να μιλήσουμε για την σεξουαλικότητα όχι (μόνο) ως κάτι που είμαστε, αλλά ως κάτι που κάνουμε. Στον απόηχο της διαμάχης ταυτότητας-επιθυμίας αναδύονται queer γλωσσολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες θεωρούν ότι ταυτότητα και επιθυμία διαπλέκονται τόσο στενά στον έμφυλο αυτο- και ετεροπροσδιορισμό, ώστε δεν μπορεί να εξαιρεθεί ούτε η μεν ούτε η δε από μια ολοκληρωμένη θεώρηση γλώσσας-φύλου-σεξουαλικότητας. Οι προσεγγίσεις αυτές χρησιμοποιούν ως αναλυτικό εργαλείο την έννοια της (ετερο)κανονικότητας, που περιγράφει αλλά και διαμορφώνει την σεξουαλικότητα (Motschenbacher 2014: 51-3). Ως ετεροκανονικότητα ορίζεται η οργάνωση της σεξουαλικότητας σε συνάρτηση με συγκεκριμένες, «νομικά, ιατρικά, οικονομικά και πολιτισμικά καθορισμένες» (Cameron & Kulick, 2006: 9) ιδέες για το τί είναι φυσικό, επιθυμητό, αποδεκτό (Coates 2013: 2) προνομιούχο, ή ακόμα και διανοήσιμο.

Η συγκρότηση της ετεροκανονικής νόρμας περιλαμβάνει τις κυρίαρχες εννοιολογήσεις και προσδοκίες για ό,τι σχετίζεται με την κοινωνική συγκρότηση του φύλου, και κατ' επέκταση της σεξουαλικότητας, οι οποίες αποκτούν κανονιστική ισχύ (Motschenbacher 2014: 52). Αυτό μας παραπέμπει και στην ιεραρχική κατάταξη των σεξουαλικότητων σύμφωνα με την Rubin (1984: 158-161), όπου οι φυσικοποιημένες «κανονικές», και άρα «αόρατες» σεξουαλικότητες είναι το μέτρο της ιδιότητας του

να είναι κανείς άνθρωπος. Αυτές οι φυσικοποιημένες μορφές σεξουαλικότητας μόλις πρόσφατα έχουν αρχίσει να γίνονται αντικείμενο μελέτης, λαμβάνοντας την σημασία που μέχρι πρότινος είχαν μόνο οι «σημειωμένες», παραβατικές σεξουαλικότητες (Κανάκης 2011: 18). Έτσι, οι queer προσεγγίσεις που θέτουν στο επίκεντρο τους τρόπους με τους οποίους μη κανονιστικές σεξουαλικότητες αλληλεπιδρούν με ετεροκανονικές νόρμες, δίνουν τη δυνατότητα να διερευνηθεί η διασταύρωση κανονιστικών ιδεολογιών για το φύλο και την σεξουαλικότητα με πρακτικές και διαδικασίες υποκειμενοποίησης, χωρίς να αποσιωπώνται οι σχέσεις εξουσίας (Bucholtz & Hall 2004: 471).

2. Δεδομένα

Η απομαγνητοφωνημένη συνομιλία που θα εξεταστεί¹ λαμβάνει χώρα τον Δεκέμβριο του 2015 σε ένα δημοφιλές μπαρ της Μυτιλήνης που έχουν επιλέξει οι τρεις συμμετέχοντες –Μυρσίνη, Νίκος και Αθηνά– για βραδινή έξοδο. Οι δύο γυναίκες ζουν στην Μυτιλήνη, η Μυρσίνη μόνιμα καθώς από εκεί κατάγεται και η Αθηνά εδώ και κάποιους μήνες. Η Μυρσίνη γνωρίζει την Αθηνά κάποια χρόνια, κάνοντας αυτό που λέμε «κολλητή παρέα» τους τελευταίους μήνες, ενώ έχει μόλις γνωρίσει τον Νίκο, νωρίτερα το ίδιο βράδυ. Ο Νίκος έχει έρθει για μια ολιγοήμερη επίσκεψη στην Αθηνά, με την οποία έχει σεξουαλικές σχέσεις χωρίς αυτές να εντάσσονται στο πλαίσιο σταθερότητας ή μονογαμικότητας, και μένει στο σπίτι της κατά την επίσκεψή του στο

¹ Η ηχογράφηση της συνομιλίας έγινε μετά από ενημέρωση των συμμετεχουσών/ων, οι οποίες/οι επέτρεψαν τη χρήση της για την παρούσα εργασία, χωρίς ωστόσο να γνωρίζουν ακριβώς σε ποια χρονική στιγμή ξεκίνησε η ηχογράφηση. Τα ονόματα έχουν αντικατασταθεί από ψευδώνυμα, ενώ η απομαγνητοφώνηση έγινε σύμφωνα με τα σύμβολα που καταγράφονται στο Παυλίδου (2006: 215-217). Συγκεκριμένα,

((xxx)): Μεταγλωσσικά σχόλια-σημειώσεις της ερευνήτριας για το λόγο, το ύφος ή τις κινήσεις.

(.): παύση μικρότερη του ενός δευτερολέπτου (περίπου). (1) ή (2) ή (3) κ.λ.π.: παύση περίπου τόσων δευτερολέπτων όσος και ο αριθμός στην παρένθεση.

((xxx)): Μεταγλωσσικά σχόλια-σημειώσεις της ερευνήτριας για το λόγο, το ύφος ή τις κινήσεις.

(.): παύση μικρότερη του ενός δευτερολέπτου (περίπου). (1) ή (2) ή (3) κ.λ.π.: παύση περίπου τόσων δευτερολέπτων όσος και ο αριθμός στην παρένθεση

>xxx<: Ο λόγος είναι σε ταχύτερο ρυθμό σε σχέση με το υπόλοιπο εκφώνημα.

xxx: Έμφαση: η υπογράμμιση λέξης ή συλλαβής δείχνει ότι το τμήμα αυτό του εκφωνήματος αναφέρεται με έμφαση.

(xxx): Δυσδιάκριτο ή ακατανόητο κομμάτι λόγου(το εκφώνημα δεν ακούστηκε καλά κατά την απομαγνητοφώνηση αλλά δίνεται η πιθανή εκδοχή του).

xx/x: Αυτοδιόρθωση: ο ομιλητής κόβει τη φράση του για να την επαναδιατυπώσει ή για να πει κάτι άλλο.

=: Συγκόλληση εκφωνημάτων. Ανάμεσα στο τέλος του ενός εκφωνήματος και την έναρξη του επομένου δε μεσολαβεί καμία παύση.

xx//xxx: διακοπή. Οι δυο κάθετες γραμμές δηλώνουν ότι στο σημείο εκείνο ο ομιλητής διεκόπη από κάποιον άλλο ομιλητή, ο λόγος του οποίου «εισέβαλλε» στο λόγο του προηγούμενου ομιλητή.

[xxx]: Επικάλυψη λόγου από τους συνομιλητές. Οι αγκύλες που περικλείουν κείμενο δηλώνουν την επικάλυψη του λόγου του συνομιλητή από κάποιον άλλο συνομιλητή, ο λόγος του οποίου επίσης σημειώνεται μέσα σε αγκύλη.

xx: : Ποσότητα φωνήεντος. Το φωνήεν που προηγείται της άνω και κάτω τελείας προφέρεται ως μακρό, ανάλογα με τον αριθμό των ζευγών άνω και κάτω τελείας.

°xxx°: Πτώση της έντασης της φωνής. Το εκφώνημα εκφέρεται χαμηλόφωνα.

[...]: Παράλειψη κειμένου. Δηλώνεται η παράλειψη μέρους μιας συνεισφοράς ή αριθμού συνεισφορών από παρατιθέμενα αποσπάσματα.

() : Η απλή παρένθεση δείχνει ότι μέρος του εκφωνήματος παρέμεινε εντελώς ακατανόητο.

νησί. Το συγκεκριμένο βράδυ, η Αθηνά έχει «αναλάβει» να δείξει στον Νίκο τη νυχτερινή ζωή του νησιού και να του γνωρίσει το φιλικό της περιβάλλον. Ο Νίκος, η Αθηνά και η Μυρσίνη, λοιπόν, έχουν σχηματίσει μία παρέα η οποία συναντήθηκε με τον κοινό σκοπό να γνωριστούν όσοι δεν γνωρίζονται ήδη και να διασκεδάσουν μαζί, συζητώντας και πίνοντας σε έναν χώρο εστίασης –πράγμα που προϋποθέτει, ως ένα βαθμό, μια κοινή γκάμα συμπεριφορών και αξιών (Mills & Mullany 2011: 70-71). Αποτελούν, άρα, μια κοινότητα πρακτικής παρόμοια με το παράδειγμα που δίνουν οι Mills & Mullany, που αναφέρουν ότι «μια κοινότητα πρακτικής θα μπορούσε να είναι μία ομάδα ατόμων που βγαίνουν μαζί για να πιούν» (ό.π.: 70-71). Η διάρκεια μιας κοινότητας πρακτικής σχετίζεται με τη διάρκεια της αμοιβαίας εμπλοκής των μελών της στο κοινό εγχείρημα, ως εκ τούτου εδώ πρόκειται για μια κοινότητα πρακτικής με προσωρινό χαρακτήρα, καθώς μετά το πέρας της συγκεκριμένης βραδινής εξόδου η παρέα μάλλον δεν θα ξανασυναντηθεί με ακριβώς την ίδια σύσταση, στον ίδιο χώρο και για τον ίδιο σκοπό. Παρά την έλλειψη βαθιάς οικειότητας μεταξύ όλων των συνομιλητών, δεδομένου ότι τα δύο εκ των τριών μελών της παρέας γνωρίζονται για πρώτη φορά, η συζήτηση, η οποία συνοδεύεται από κατανάλωση αλκοόλ, γίνεται σε ευχάριστο και πολύ φιλικό τόνο.

Ο Νίκος, 36 ετών, ζει στην Αθήνα, απ' όπου γνωρίζει και την Αθηνά, και εργάζεται εκεί ως φωτογράφος. Η Μυρσίνη, 30 ετών, γεννήθηκε στον Πειραιά και ζει στην Μυτιλήνη. Έχει ολοκληρώσει τις μεταπτυχιακές της σπουδές και εργάζεται ευκαιριακά. Τέλος, η Αθηνά, 25 ετών, είναι από την Αθήνα και έχει έρθει στην Μυτιλήνη για σπουδές ενώ αναζητά εργασία. Και οι τρεις συμμετέχοντες έχουν ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση.

Η απομαγνητοφώνηση ξεκινά αφού έχει προηγηθεί συζήτηση σχετικά με τους εκπροσώπους της φοιτητικής παράταξης ΔΑΠ, κατά την οποία και οι τρεις συνομιλητές εκφράζουν ομόφωνα την αποδοκιμασία τους. Η Μυρσίνη ξεκινά να μιλά για μία χρονική περίοδο που δούλευε σε καφετέρια της Μυτιλήνης με κύριους θαμώνες τους προαναφερθέντες «ΔΑΠίτες».

1	Μυρσίνη	Και πήγαινα τους καφέδες στους ΔΑΠίτες και έλεγα ναι (.) έφτυσα. [Δεν είχα φτύσει. (2) Εννοείται
2	Αθηνά	[>Τι τους έλεγες; Ναι;< Α:
3	Μυρσίνη	δε μπορούσα να φτύσω, με έβλεπε ο:: μπάρμαν που τους έβγαζε. Κι έλεγα ναι (.) έφτυσα. ((γέλια)) Έφτυσα.
4	Νίκος	Όχι, αλλά μπορεί να του πάρει τον καφέ του έτσι, ξέρεις, έλα,
ο		καφές σου.
5	Αθηνά	((γέλια))
6	Μυρσίνη	Ε όχι, έβλεπε ο:: υπεύθυνος από πίσω. Οπότε ήμουν (.) ναι, έφτυσα, χαμογελούσα, ναι, έφτυσα μέσα, ναι.
7	Νίκος	Εμένα η χειρότερή μου στιγμή στα Starbucks ήτανε μια φορά που είχε πάρα πολλή ζέστη και ήμουνα πολύ ιδρωμένος και έτσι όπως κουβάλαγα τη λομπιέρα με τα//
8	Αθηνά	Την ποιάν;
9	Νίκος	Λομπιέρα λέγεται. (.) Που κάνεις lobbying;
10	Αθηνά	Α:::

- 11 Νίκος Έχεις τις σκούπες μέσα και καθαρίζεις τραπέζια. Και έ/ έ/ έσταξε ένας ιδρώτας από τη μύτη μου στο παντελόνι ενός κυρίου.
- 12 Αθηνά I::
- 13 Νίκος Ο οποίος είναι και κολωνακιώτης τώρα, καθόταν έτσι, ξερωγώ, (2) διάβαζε την εφημερίδα του, είχε και το καπουτσινάκι του ξερωγώ
- 14 Μυρσίνη Μεσ στον καπουτσίνο έπρεπε [να στάξει ((γέλια))
- 15 Νίκος [Όχι, έσταξε πάνω στο παντελόνι εδώ, έτσι.
- 16 Αθηνά ((γέλια)) [Ωχ, σε φτύνουν (.) κολωνακιώτη.
- 17 Νίκος [Δηλαδή:: (.) το είδε σίγουρα. Το είδε σίγουρα.
- 18 Αθηνά Καλά εσύ πως και δούλευες στο Κολωνάκι;
- 19 Νίκος Αφού έμενα στο::/ στα Εξάρχεια;
- 20 Αθηνά Σω:στά (.) ((σαρκαστικά)) αφού έμενες στα Εξάρχεια ας δουλέψεις στο Κολωνάκι
- 21 Νίκος Ήταν πολύ κοντά ρε, εντάξει.(3) Η χειρότερη δουλειά που έχω κάνει στη ζωή μου εν τω μεταξύ.
- 22 Μυρσίνη Παιδιά τα σερβιτορλίκια:://
- 23 Νίκος Και (.) δεν ήταν, δε δούλευα σερβιτόρος, εκεί στα Starbucks δεν έχει σερβιτόρους
- 24 Μυρσίνη Ναι, είναι εκεί που:://
- 25 Αθηνά Ήτανε ((με έντονη προφορά)) barista²
- 26 Μυρσίνη Το μόνο χειρότερο απ' τα σερβιτορλίκια ήταν το τέρας.³
- 27 Αθηνά ((γέλια))
- 28 Νίκος ((γέλια))
- 29 Αθηνά Χριστέ μου
- 30 Μυρσίνη Αλήθεια.
- 31 Αθηνά ((γέλια))
- 32 Νίκος Όχι, έχω δουλέψει και σε εργοστάσιο και:: (.) και όλη μέρα μεταχειριζόμουν υαλοβάμβακα και δεν ήταν τόσο άσχημα
- 33 Αθηνά Εργοστάσιο; Ποιο;
- 34 Νίκος Ήμωνα πολύ μικρός. Σε ένα στα [Κάτω Πατήσια.
- 35 Μυρσίνη [Υπάρχουν (.) υπάρχουν κάποιες <μέρες όταν δουλεύεις σερβιτόρα> που περνάς καλά
- 36 Νίκος [Ισχύει
- 37 Μυρσίνη [ρε παιδί μου.
- 38 Αθηνά Μ::: παίζει. Στα Κάτω [Πατήσια//

² Καθώς ο Νίκος είναι γεννημένος στον Καναδά, δίγλωσσος, και έχει ζήσει αρκετά χρόνια στο Ηνωμένο Βασίλειο, προφέρει τις ξένες λέξεις με τρόπο διαφορετικό απ' ότι οι δυο συνομιλήτριές του. Η έντονη βρετανική προφορά εδώ αποτελεί πείραγμα από πλευράς της Αθηνάς.

³ Η Μυρσίνη αναφέρεται σε ένα νεαρό μαθητή της Α' γυμνασίου, τον οποίο γνωρίζει σχεδόν από τη γέννησή του μέσω των φιλικών σχέσεων που οι οικογένειές τους διατηρούν, και στον οποίο μέχρι πρότινος έκανε ιδιαίτερα μαθήματα για να τον βοηθά στα μαθήματα του σχολείου. Ενώ η Μυρσίνη δίδασκε τον μαθητή εδώ και 3 χρόνια, σταμάτησε να του κάνει μάθημα λόγω της πλήρους απροθυμίας του να συνεργαστεί και της εριστικής συμπεριφοράς του, θέμα που είχε συζητηθεί και νωρίτερα την ίδια βραδιά.

- 39 Μυρσίνη [Ενώ με το τέρας δεν υπήρχε μέρα που να πεις εντάξει ρε παιδί μου. Το βγάλαμε σήμερα το μάθημα.
- 40 Αθηνά Ωχ
- 41 Νίκος Άξιο/ άξιος ο [μισθός μου
- 42 Μυρσίνη [Δηλαδή μου 'φερνε η μάνα του καφέ ας πούμε και έτσι (.) με τσίτωνε αυτός και μετά έχω πιεί μια γουλιά καφέ και μ' έχει τσιτώσει και κάνει (.) <δεν κάνει να πίνεις καφέ:: σε πειράζει στα νεύρα>. Του λέω >εσύ με πειράζεις στα νεύρα αγόρι μου, δε με πειράζει ο καφέ< [(γέλια)]
- 43 Αθηνά [(γέλια)]
- 44 Μυρσίνη [και λέω >κι αυτή η μάνα σου τι μου φέρνει καφέ< βάλιουμ έπρεπε να μου φέρνει
- 45 Αθηνά [Πω::πω
- 46 Νίκος [Ένα τήλιο.(2) Όχι αλλά η πιθανότητα να σε γουστάρει είναι πά/ όσο: και μαλακισμένο κι αν φαίνεται.⁴
- 47 Μυρσίνη Όχι, δε μου φαίνεται. Μια φορά με είχε ρωτήσει εμέ/ εμένα τι άντρες μ' αρέσουν. Και του απάντησα ((με στόμφο)) αυτοί που διαβάζουν.
- 48 Νίκος Αλήθεια;
- 49 Μυρσίνη Ναι!
- 50 Αθηνά Και το τραυμάτισες [για πάντα
- 51 Νίκος [Τέλεια απάντηση του έδωσες πάντως
- 52 Αθηνά Ναι, αυτό που έπρεπε
- 53 Μυρσίνη τον απέκλεισα αμέσως (μετά απ' αυτό) ((γέλια))
- 54 Αθηνά Με τη μία! (2) Και μπορεί και να του 'βαλ/ αν όντως σε γουστάρει να του 'βαλες την πιθανότητα έτσι τύπου ν' αρχίσει [να διαβάζει για να:
- 55 Νίκος [Να σου πω κάτι όμως, γιατί; Γιατί δεν είναι ψέματα, δηλαδή ένας επιτυχημένος άντρας είναι πιο ελκυστικός (.) από έναν μη επιτυχημένο.
- 56 Μυρσίνη Όχι//
- 57 Αθηνά ((αγανακτισμένα)) Σιγά τώρα που >το διάβασμα εξασφαλίζει επιτυχία!<
- 58 Νίκος Ναι ρε παιδάκι μου, αλλά θέλω να σου πω//
- 59 Αθηνά Άσε μας Νίκο, [άσε μας!
- 60 Μυρσίνη [Όχι, το εννοούσα (.) και το/ το εννοώ, μ' αρέσουν οι άνθρωποι που (.) διαβάζουνε >όχι απαραίτητα αυτά που διαβάζω εγώ< αλλά που έχουνε κάτι να μου πούνε. Και συνήθως αυτοί που έχουνε κάτι να σου πούνε ρε παιδί μου (.)
- 61 Αθηνά [Είναι αυτοί που διαβάζουνε
- 62 Μυρσίνη [Τις περισσότερες φορές είναι αυτοί που έχουνε διαβάσει και λίγο, έχουν ασχοληθεί με κάποιο (.) διάβασμα με την έννοια του ενδιαφέροντος ότι έχω ψάξει κάτι το οποίο με ενδιαφέρει ότι κάπως/ και εντάξει, ναι, μ' αρέσουν.

⁴ Ο Νίκος επανέρχεται σε θέμα που είχε αναφέρει και νωρίτερα σχετικά με τον νεαρό μαθητή, όπου και πρότεινε με αρκετή σιγουριά ότι ο μαθητής νιώθει ερωτική έλξη για την Μυρσίνη.

3. Ανάλυση

3.1 Κατασκευή έμφυλων ταυτοτήτων: Αυτοπροβολή, αυτοϋπονόμηση και γέλιο

Στο απόσπασμα της καταγεγραμμένης συνομιλίας που παρουσιάστηκε παραπάνω – και το οποίο είναι χαρακτηριστικό του πώς κύλησε η πολύωρη κουβέντα της παρέας της Μυρσίνης, της Αθηνάς και του Νίκου– τα άτομα συνομιλούν λέγοντας κυρίως ιστορίες με πρωταγωνιστές τους ίδιους και αντιδρώντας στις ιστορίες των συνομιλητριών/ών τους. Μέσα από τις αφηγήσεις αυτές παρουσιάζουν πλευρές του εαυτού τους, αξιοποιώντας γλωσσικά και επικοινωνιακά μέσα σε συνάρτηση με το πώς γίνονται κατανοητές οι πολιτισμικές νόρμες που διέπουν την επικοινωνία τους.

Στην συζήτηση κυρίαρχο ρόλο φαίνεται να έχει η Μυρσίνη, η οποία όχι μόνο μιλάει περισσότερο, αλλά είναι και αυτή που τις περισσότερες φορές κατευθύνει τον ρου της συζήτησης (συνεισφορές 26, 35, 60). Οι αφηγήσεις της Μυρσίνης ακούγονται γενικά με προσοχή από τους δύο συνομιλητές της και προκαλούν γέλιο (27, 28) και χιουμοριστικά σχόλια (41, 45, 50), αλλά υπάρχουν και διακοπές (24, 56). Παρατηρούμε όμως ότι η Μυρσίνη επανεισάγει ακόμα και μετά από μία ή δύο συνεισφορές από τους άλλους το θέμα της, μέχρις ότου καταφέρει να πει αυτό που θέλει –για παράδειγμα, διακόπτεται στην συνεισφορά (56) και ολοκληρώνει στην συνεισφορά (60) αυτό που είχε ξεκινήσει να λέει, μετά από έναν μικρό διάλογο μεταξύ των δύο άλλων συνομιλητών.

Ο Νίκος, από την άλλη, μιλάει λιγότερο από την Μυρσίνη, και αυτό πιθανόν να οφείλεται στο ότι συνομιλεί με ένα άτομο που μόλις έχει γνωρίσει. Εντούτοις, καταφέρνει να αφηγηθεί το περιστατικό που θέλει (7) δίχως κυριαρχικές διακοπές – δηλαδή, διακοπές που θα περιόριζαν τα συνομιλιακά του δικαιώματα (Αρχάκης 2006: 125-126). Ο Νίκος φαίνεται κάθε φορά που παίρνει το λόγο να έχει την προσοχή της ομήγυρης, ενώ καταφέρνει την εισαγωγή νέων θεμάτων (βλ., π.χ., 46), αλλά και να αποσπάσει γέλια (14). Ακόμα και μετά την συνεισφορά (55), παρά την έντονη, ακυρωτική αντίδραση της Αθηνάς (57) και την επακόλουθη διακοπή επεξήγησής του (58) του από μέρους της (59), παρατηρούμε ότι η Μυρσίνη μπαίνει στη διαδικασία να συνομιλήσει μαζί του και να του διευκρινίσει τι ακριβώς εννοούσε λέγοντας *οι άντρες που διαβάζουν*, άρα μπορεί αυτό να θεωρηθεί ακόμα μια επιτυχής εισαγωγή νέου θέματος από μέρους του Νίκου. Ο συνομιλητής επίσης δεν διστάζει να διορθώσει το θεωρούμενο λάθος της συνομιλήτριάς του (23), παρότι η ίδια στην αμέσως επόμενη συνεισφορά δείχνει να γνωρίζει αυτό που της επισημαίνει ο Νίκος (24).

Η επικοινωνιακή πρακτική της Μυρσίνης παραπέμπει σε χρήση της γλώσσας που θα μπορούσε να συνδεθεί με άνδρες συνομιλητές, όπως τους περιγράφει η Μακρή-Τσιλιπάκου εξετάζοντας την λειτουργία της συμφωνίας και της διαφωνίας (2006: 115-117). Η συγγραφέας, αναλύοντας συνομιλίες ανδρών και γυναικών σε ομόφυλες και μεικτές παρέες στο σύγχρονο ελληνικό συμφραζόμενο, θεωρεί ότι ο τρόπος με τον οποίο οι άνδρες συνομιλητές κατέχουν το βήμα για περισσότερο χρόνο σε σχέση με τις γυναίκες συνομιλήτριές τους, θέτουν τα θέματα της συζήτησης και διακόπτουν τις συνομιλήτριες και τους συνομιλητές τους μοιάζει να αντικατοπτρίζει την άνιση κοινωνική συγκρότηση των φύλων. Στον υπό ανάλυση διάλογο, αντίθετα, φαίνεται μία γυναίκα, η Μυρσίνη, να διαθέτει μεγαλύτερη «αλληλεπιδραστική δύναμη» μέσα στην συζήτηση (Mills 2008: 197-199) απ' ό,τι οι δύο συνομιλητές της. Ταυτόχρονα, ο

άνδρας συνομιλητής συμμετέχει μεν ενεργά, χωρίς όμως να θέτει αποκλειστικά τους δικούς του συνομιλιακούς όρους, όπως θα υπαγόρευε μια ηγεμονική αρσενικότητα.

Από την άλλη, η συνεισφορά της Αθηνάς στην συζήτηση συνίσταται κυρίως σε αναδραστικές αντιδράσεις, δηλαδή «γλωσσικά και παραγλωσσικά φαινόμενα όπως η συμπλήρωση, η αναδιατύπωση, οι ελάχιστες αντιδράσεις, το γέλιο» που πληροφορούν τους ομιλητές για το πώς εκλαμβάνουν οι ακροατές τα όσα λέγονται (Μακρή-Τσιλιπάκου 2006: 96). Ο τρόπος με τον οποίο επιλέγει η Αθηνά να συμμετάσχει στην συνομιλία συμφωνεί σε μεγάλο βαθμό με χαρακτηριστικά που εντοπίζει η Μακρή-Τσιλιπάκου για τις γυναικείες γλωσσικές πρακτικές (Μακρή-Τσιλιπάκου 2006: 101): διακόπτεται (38), παρεμβαίνει υποστηρικτικά με συμπλήρωση της έκφρασης της άλλης συνομιλήτριας (61), με ελάχιστες αντιδράσεις και επιφωνήματα (29, 40, 45), κάνει ορισμένες διευκρινιστικές ερωτήσεις (2, 8). Η Αθηνά μιλάει επίσης συχνά ταυτόχρονα με τους άλλους συνομιλητές, όμως όχι για να επιβληθεί διακόπτοντάς τους, αλλά για να εκφράσει έντονα την αλληλεγγύη της (61). Η επιδίωξη της Αθηνάς να δημιουργήσει κλίμα αλληλεγγύης και οικειότητας σχετίζεται, κατά πάσα πιθανότητα, με το ότι εκείνη αποτελεί το συνδετικό κρίκο της παρέας, εφόσον η Μυρσίνη έχει μόλις γνωριστεί με τον Νίκο. Επιπλέον, η Αθηνά, σε αντίθεση με την Μυρσίνη, αποφεύγει να εκφράσει με ευθύ τρόπο κάποια άποψη και να βρίσκεται στο επίκεντρο της συζήτησης –με μόνη εξαίρεση το σημείο που διαφωνεί με τον συνομιλητή της και τον διακόπτει μάλλον επιθετικά. Ακόμα και η διακοπή αυτή (59) όμως, μπορεί να αποδοθεί στην οικειότητα μεταξύ του διακοπτόμενου και της συνομιλήτριας και να θεωρηθεί μια πρόκληση ώστε ο Νίκος να απαντήσει και να εμπλακεί σε διάλογο μαζί της, ή ένα πείραγμα με στόχο το φλερτ, το οποίο προϋποθέτει ετεροσεξουαλική επιθυμία της συνομιλήτριας.

Θα μπορούσε να σημειωθεί εδώ ότι το γέλιο συχνά διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αυτοπαρουσίαση και ετεροπαρουσίαση των ατόμων, και συνάμα στην προβολή χαρακτηριστικών που ενδεικνύουν το φύλο. Αυτό εντοπίζεται και στο απόσπασμα που αναλύεται, όπου το γέλιο ως επικοινωνιακό μέσον φαίνεται να χρησιμοποιείται με διαφορετικούς τρόπους από τους συνομιλητές. Ενώ, λοιπόν, ο Νίκος (28) και η Μυρσίνη (14) έχουν την αναμενόμενη αντίδραση που έχει κάποιος όταν ακούσει κάτι αστείο σε κοινωνικό συμφραστικό πλαίσιο που του επιτρέπει να εκφραστεί ελεύθερα, η Αθηνά φαίνεται να γελάει σχεδόν τόσο όσο μιλάει (5, 16, 27, 43). Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως αμηχανία· όμως δεδομένων των συνθηκών, θεωρούμε πιθανότερο να γελάει στην προσπάθειά της να ενισχύσει την αλληλεγγύη μεταξύ των ομιλούντων της συγκεκριμένης κοινότητας πρακτικής (Μακρή-Τσιλιπάκου 2006: 114), να εκφράσει συμφωνία με την φίλη της Μυρσίνη ή ακόμα και να φλερτάρει με τον Νίκο, καθώς γελάει με κάθε χιουμοριστικό σχόλιό του. Αυτό μας παραπέμπει στην συχνότερη, στρατηγική χρήση του γέλιου από γυναίκες κατά τη διάρκεια συνομιλιών (Makri-Tsilipakou 1994: 15). Κατ' επέκταση μπορούμε να μιλήσουμε για οικοδόμηση μιας θηλυκότητας της Αθηνάς πιο κοντά σε κανονιστικά πρότυπα, και σίγουρα διαφορετική από αυτήν της Μυρσίνης που ξεφεύγει από τα στενά όρια των έμφυλων κοινωνικών προσδοκιών. Η Μυρσίνη, δηλαδή, γελάει λιγότερο, αλλά ταυτόχρονα χρησιμοποιεί με επιτυχία χιουμοριστικές φράσεις (wisecracking) (14, 26), ένα είδος αστεϊσμού που οι Lampert & Ervin-Tripp έχουν συνδέσει με την ανδρική γλωσσική συμπεριφορά (Lampert & Ervin-Tripp 1998: 268-9), ερμηνεύοντας εν μέρει την άνιση κατανομή του περιπαιχτικού λόγου μεταξύ των

φύλων όχι ως έλλειψη χιούμορ από τις γυναίκες, αλλά ως απόρροια της έμφυλης κοινωνικοποίησης.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το περιεχόμενο των αφηγήσεων των συνομιλητών. Η Μυρσίνη, περιγράφοντας πώς έκανε τους ιδεολογικούς αντιπάλους ΔΑΠίτες να νομίζουν ότι έχει φτύσει στον καφέ που τους σερβίρει, αλλά και τις ετοιμόλογες απαντήσεις που δίνει στον νεαρό μαθητή της, αυτοπαρουσιάζεται ως θαρραλέο άτομο που δεν διστάζει να αντιπαρατεθεί. Σε αντίθεση με αυτό που βλέπουμε στα δεδομένα, ωστόσο, ο λόγος αυτοπαρουσίασης που χρησιμοποιεί η Μυρσίνη, κατά την Γεωργακοπούλου (2006: 68) χαρακτηρίζει, ως επί το πλείστον, τις αφηγήσεις ανδρών. Τα συμπεράσματα της ίδιας έρευνας καταλήγουν ότι οι γυναίκες σε πολύ μεγάλο ποσοστό διηγούνται γκάφες τους ή καταστάσεις που τους προκάλεσαν φόβο ή αμηχανία –δηλαδή, ακριβώς το είδος του περιστατικού που περιγράφει ο Νίκος, από την συνεισφορά 7 και εξής. Το είδος της αφήγησης του Νίκου έχει να κάνει με την ομήγυρη, καθώς είναι πιθανόν να υιοθετούσε διαφορετικές επικοινωνιακές στρατηγικές σε μία αντροπαρέα (Coates 2003: 104).

Από την επιτόπια παρατήρηση στην περίπτωση κατά την οποία ηχογραφήθηκε η συνομιλία, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι η επικοινωνιακή στρατηγική αυτοπροβολής της Μυρσίνης και της αυτοϋπονόμευσης του Νίκου είναι ένα μοτίβο που έμεινε σταθερό σε όλη την διάρκεια της κοινής βραδινής εξόδου. Οι δύο συνομιλητές, δηλαδή, χρησιμοποίησαν συστηματικά επικοινωνιακές πρακτικές με τρόπο που δεν συμβαδίζει με τα πορίσματα της Γεωργακοπούλου (και της σχετικής βιβλιογραφίας που παραθέτει). Ωστόσο, και η Μυρσίνη και ο Νίκος φαίνεται ότι στοχεύουν στην έμμεση θετική αυτοπαρουσίασή τους (Γεωργακοπούλου 2006: 76), και δη μπροστά σε άτομα που μόλις γνώρισαν, αφηγούμενοι ιστορίες στις οποίες πρωταγωνιστούν οι ίδιοι.

Εν τέλει, γίνεται φανερό από τα παραπάνω ότι οι γλωσσικές πρακτικές που επιστρατεύουν οι ομιλήτριες και οι ομιλητές δεν μπορούν να αποδοθούν στο κοινωνικό τους φύλο. Αντίθετα, επιλέγουν, μέσα από μια γκάμα επικοινωνιακών πόρων που έχουν –βάσει κάποιας ορισμένης πολιτισμικής λογικής– χρωματιστεί ως «αρσενικοί» ή «θηλυκοί», να συνθέσουν την εικόνα του εαυτού τους που ανταποκρίνεται καλύτερα στους επικοινωνιακούς στόχους που έχουν θέσει για την συγκεκριμένη διεπίδραση. Άρα, ο έμφυλος εαυτός μπορεί να κατασκευάζεται μέσω της γλώσσας με διάφορους τρόπους ανάλογα με την περίπτωση, άλλοτε σύμφωνα με τα έμφυλα πρότυπα και άλλοτε σε αντίστιξη προς αυτά, ενώ η ανάμιξη γλωσσικά «αντιφατικών» στοιχείων εμπεριέχει τη δυνατότητα ανατροπής ή υπέρβασης της προδιαγεγραμμένης νόρμας (Cameron & Kulick 2006: 18).

Όπως παρατηρεί η Mills, η έρευνα της χρήσης της γλώσσας σε συνάρτηση με το κοινωνικό φύλο μπορεί να επιδεικνύει αντιφατικά αποτελέσματα (Mills 2008: 190-191), καθώς διαφορετικά συμφραστικά πλαίσια μπορούν να φέρουν στην επιφάνεια διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούν την γλώσσα οι ίδιοι ομιλητές και ομιλήτριες. Για να χρησιμοποιηθούν, λοιπόν, οι αναλυτικές κατηγορίες του φύλου και της σεξουαλικότητας θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι διαφοροποιήσεις στη χρήση της γλώσσας εντός της ίδιας –έτσι κι αλλιώς μη ομοιογενούς– ομάδας των γυναικών ομιλητριών ή ανδρών ομιλητών, ώστε να χαρτογραφούνται καταπιέσεις και αντιστάσεις που μπορούν να προκύψουν από τη χρήση της γλώσσας (Mills 1995: 3-4). Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να αποσιωπώνται

άλλοι παράγοντες από τους οποίους απορρέουν ιεραρχίες που πιθανόν εγγράφονται στις χρήσεις της γλώσσας.

3.2 Αρσενικότητες, θηλυκότητες και σχέσεις εξουσίας

Ένα πεδίο που αναδύεται μέσα από τα λεγόμενα των συνομιλητών και στο οποίο δημιουργούνται σαφείς ιεραρχικές σχέσεις είναι η εργασία. Το ζήτημα της εργασίας εμφανίζεται σε πολλά σημεία της συνομιλίας που εκτυλίχθηκε, μέσα από ιστορίες από τις διάφορες δουλειές που έκαναν, κάνουν ή θα ήθελαν να κάνουν η Μυρσίνη, ο Νίκος και η Αθηνά.

Δεν είναι τυχαίο ότι ο Νίκος, παρότι στη διάρκεια της βραδιάς έχει αφηγηθεί ουκ ολίγα περιστατικά που τον έχουν φέρει σε αμηχανία μπροστά ή σε σχέση με γυναίκες στο χώρο εργασίας του –έχει περιγράψει νωρίτερα λ.χ. πώς γλίστρησε στο σφουγγαρισμένο πάτωμα των Starbucks μπροστά σε μια πολύ διάσημη ηθοποιό– μιλά για το συγκεκριμένο περιστατικό όπου ντροπιάζεται μπροστά σε έναν άνδρα ονομάζοντάς το *η χειρότερή μου στιγμή στα Starbucks* (7). Η αξιολόγηση του Νίκου γι' αυτό το περιστατικό ως το χειρότερο έχει να κάνει με την διαπλοκή ιεραρχικών σχέσεων που μπορεί να αναπτύσσονται μεταξύ ανδρών. Στο ντροπιαστικό περιστατικό που περιγράφεται κεντρική είναι η λέξη *κολωνακιώτης* (13), που χρησιμοποιείται εδώ από τον ομιλητή ως (υπο)κατηγορία της ομοταξίας *κάτοικος Αθήνας* στην οποία τοποθετείται ο ανώνυμος άνδρας της ιστορίας. Ο Νίκος, δηλαδή, λέγοντας πως ο εν λόγω άνθρωπος είναι κάποιος που κατοικεί, ή έστω συχνάζει, στο Κολωνάκι, και δεδομένων των πολιτισμικών αναφορών που μοιράζεται με τις συνομιλήτριές του, είναι σαν να λέει ταυτόχρονα ότι επρόκειτο για έναν άνδρα πιθανόν μεγαλύτερο σε ηλικία, πλουσιότερο, υψηλότερου κοινωνικού κύρους, και *comme-il-faut*. Ο ανώνυμος *κολωνακιώτης* σε κάθε περίπτωση διαθέτει περισσότερη δύναμη στο συμφραστικό πλαίσιο που συνθέτει ο Νίκος, και μόνο λόγω του ότι ανήκει στην κατηγορία του *πελάτη*, πράγμα το οποίο γίνεται φανερό και από τις δραστηριότητες που είναι προσδεμένες στην συγκεκριμένη κατηγορία: πίνει καπουτσίνο και διαβάζει εφημερίδα (13) την στιγμή που ο ομιλητής εργάζεται. Στη βάση του ίδιου μηχανισμού κατηγοριοποίησης, μπορούν να σχηματιστούν σχεσιακά ζεύγη κατηγοριών που χαρακτηρίζονται από ασυμμετρία, και στα οποία οι σχέσεις μεταξύ κατηγοριών έχουν συγκρουσιακό περιεχόμενο. Με άλλα λόγια, ζεύγη κατηγοριών που ο Sacks (1992) αποκαλεί συνοπτικά *ζεύγη εχόντων-μη εχόντων* (Μακρή-Τσιλιπάκου 2014β: 29-30).

Έτσι, για όλες τις παραπάνω κατηγορίες μελών ο έτερος πρωταγωνιστής του περιστατικού, Νίκος, θα μπορούσε να τοποθετηθεί σε κάποια αντιθετική κατηγορία, αρχής γενομένης από την αντίφαση που παρατηρεί σαρκαστικά η Αθηνά (18, 20): ότι εργάζεται στο Κολωνάκι κάποιος που κατοικεί στα Εξάρχεια. Η Αθηνά, δηλαδή, τοποθετεί τον Νίκο στην κατηγορία *εξαρχειώτης*, με όλες τις συνδηλώσεις που ενέχει αυτή η κατηγοριοποίηση μέσω ενδεικτικών συνδέσεων, μεταξύ αυτών και την αντιθετική τοποθέτηση σε σχέση με την κατηγορία *κολωνακιώτης*. Ο Νίκος, όπως θα μπορούσαν να συνάγουν οι συνομιλήτριές του μέσα από την αφήγησή του ακόμα και αν δεν το γνώριζαν από πριν, είναι *νεότερος* (ομοταξία ηλικία), *φτωχότερος* (ομοταξία κοινωνική ταξικότητα), *χαμηλότερου κύρους* (ομοταξία κοινωνικό κύρος), *απρεπής* (ομοταξία διαγωγή) στο εν λόγω περιστατικό και *υπάλληλος* (ομοταξία εργασιακή σχέση). Με βάση τα παραπάνω, κατασκευάζεται συνομιλιακά μια αρσενικότητα που

συνδιαλέγεται με άλλες, εν προκειμένω μια αρσενικότητα σε ιεραρχικά χαμηλότερη θέση σε σχέση με τον ανώνυμο άνδρα.

Επίσης, για να γίνει ακόμα εμφανέστερο το πώς διαφαίνεται ο έμφυλος εαυτός μέσα από έναν κατά φύλο καταμερισμό εργασίας και τις σχέσεις εξουσίας που τον οριοθετούν, μπορεί κανείς να αντιδιαστείλει τις διάφορες νοηματοδοτήσεις του πώς σερβίρεται ένας καφές. Ο καφές που σερβίρει η Μυρσίνη ως εργαζόμενη (1), σχεδόν υποχρεωτικά χαμογελώντας υπό το επιτηρητικό βλέμμα του υπεύθυνού της, σχηματίζει για την ομιλήτρια την εικόνα μιας γυναίκας που ενώ φαίνεται να ακολουθεί τους κανόνες του χώρου εργασίας της, καταφέρνει να χωρέσει και μια (καθόλου γυναικεία) «αταξία» (ή έστω να δώσει αυτήν την εντύπωση), όπως το να φτύσει μέσα σε ένα ρόφημα. Οι αφηγήσεις της Μυρσίνης αντικρούονται με την εικόνα μιας «καθωσπρέπει» γυναίκας, εικόνα η οποία συντίθεται για τη μητέρα του μαθητή της Μυρσίνης που σερβίρει καφέ, περιποιούμενη έτσι την επισκέπτρια (42, 44) –καθώς αυτό το αναλαμβάνουν σχεδόν αποκλειστικά οι γυναίκες. Και ο Νίκος όμως –ο οποίος άλλωστε έχει δουλέψει και σε μια κατεξοχήν ανδρική, χειρωνακτική δουλειά: σε εργοστάσιο (32), παρότι, όπως υπογραμμίζει δεν ήταν ιδιαίτερα άσχημη εμπειρία– επιχειρεί να δώσει μια συγκεκριμένη εντύπωση για τον εαυτό του μέσω της εργασίας του. Μιλώντας, δηλαδή, για τον καφέ που φτιάχνει ως *barista* και όχι ως *σερβιτόρος* (23), απορρίπτει την κατηγοριοποίηση που θεωρεί πως του αποδίδει η Μυρσίνη όταν μιλά γενικώς για *σερβιτορλίκια* (22), και υπογραμμίζει το θεωρούμενο υψηλότερο εργασιακό status της πρώτης ιδιότητας σε σχέση με την δεύτερη. Παραμένει, ωστόσο, εναγωνίως υπόλογος για οποιαδήποτε τυχόν απρεπή συμπεριφορά του, έστω και κατά λάθος, και τονίζει πόσο βαρέως φέρει το να ντροπιαστεί μπροστά σε έναν άλλον άνδρα, απομακρυνόμενος έτσι ξανά από ηγεμονικά πρότυπα αρσενικότητας.

Στοιχεία συγκροτησιακά και ενδεικτικά της έμφυλης ταυτότητας μπορούν να εντοπιστούν και στην συνεισφορά (55), όπου ο άνδρας συνομιλητής αναφέρεται σε ένα στερεότυπο που αφορά τους άνδρες: περιγράφει τον επιθυμητό άντρα ως κάποιον με επαγγελματική επιτυχία και οικονομική άνεση. Αυτά προβάλλονται, σύμφωνα με τους κυρίαρχους λόγους που αναθέτουν στους άντρες την οικονομική συντήρηση των γυναικών, ως στοιχεία επιθυμητά από τις γυναίκες που αναζητούν ερωτικό σύντροφο. Από την αναφορά αυτή μπορούμε να συνάγουμε ότι ο ομιλητής έως ένα βαθμό ενστερνίζεται την στερεοτυπική αυτή αναπαράσταση την οποία εκφράζει από την οπτική γωνία ενός άνδρα, εκφράζοντας παράλληλα και την έμφυλη και ετεροσεξουαλική ταυτότητά του. Επίσης, δεν αποκλείεται ο ομιλητής να θεωρεί πως και ο ίδιος οφείλει να ανταποκριθεί στις κοινωνικές προσδοκίες που ορίζει ένα τέτοιο στερεότυπο για τον «επιτυχημένο άνδρα».

Χαρακτηριστικό είναι επίσης και το γεγονός ότι ο Νίκος, ακούγοντας την εξιστόρηση των βασάνων που προκαλεί στην Μυρσίνη ο νεαρός μαθητής της, *το τέρας*, συμπεραίνει ότι ο νεαρός την *γουστάρει* (46). Αυτό μας παραπέμπει στην στερεοτυπική άποψη που επικρατεί ακόμα και στο σύγχρονο ελληνικό συμφραζόμενο, ότι, δηλαδή, σε σχολικές και προσχολικές ηλικίες τα αγόρια στην προσπάθειά τους να μπουν στην «ετεροσεξουαλική αγορά» (Eckert 1994), πράγμα που σηματοδοτεί την πορεία τους προς την ωριμότητα (Cameron & Kulick 2003: 69-70), ταλαιπωρούν τα κορίτσια για να τους δείξουν ενδιαφέρον χωρίς όμως να ρισκάρουν την ηγεμονική αρσενικότητα που επιδιώκουν μέσα στην ομάδα των συνομηλίκων τους. Η Μυρσίνη αρχικά απορρίπτει αυτό το σχήμα (47), όμως στην ίδια

συνεισφορά δείχνει να το διαπραγματεύεται, αναλογιζόμενη κάτι που της είπε ο μαθητής και το οποίο τελικά μπορεί και να επιβεβαιώνει την υπόθεση του Νίκου. Μάλιστα, παρότι εδώ η συναναστροφή της Μυρσίνης με τον νεαρό μαθητή οριοθετείται κυρίως από την σχέση διδάσκοντος-διδασκόμενου, το γεγονός ότι γνωρίζονταν από πολλά χρόνια πριν και, μέχρι να αρχίσουν τα ιδιαίτερα μαθήματα, συνυπήρχαν σε οικογενειακές συναντήσεις υπό άλλους όρους δημιουργεί μια δυναμική παρόμοια με αυτή που θα μπορούσε να αναπτύξει ο μαθητής με τα κορίτσια που συναντά στο προαύλιο του σχολείου του. Θα μπορούσαμε επίσης να υποθέσουμε με σχετική ασφάλεια πως η αναφορά στον μαθητή ως ουδέτερο και άφυλο *τέρας* παραπέμπει σε άτομο αρσενικού γένους. Ακόμα και εάν απουσίαζαν εντελώς οι ξεκάθαροι ενδείκτες φύλου, όπως η προσφώνηση *αγόρι μου* (42), εφόσον σε συνθήκες ετεροκανονικότητας δεν υπάρχει «άφυλος ετεροφυλόφιλος, αλλά μάλλον ετεροφυλόφιλοι αρσενικού και θηλυκού γένους» (Cameron & Kulick 2003: 72) την καθηγήτριά του δεν μπορεί παρά να την έχει ερωτευτεί ένα αγόρι.

Θα μπορούσε, άρα, από όλα τα παραπάνω, να συναχθεί πως ενώ υπάρχουν ορισμένοι τρόποι γλωσσικής επικοινωνίας που έχουν συνδεθεί με την συγκρότηση και επιτέλεση της αρσενικότητας και της θηλυκότητας, βλέπουμε γλωσσικές πρακτικές που δεν είναι απόλυτα συντονισμένες με τις συνήθειες έμφυλες κοινωνικές προσδοκίες. Μπορούμε, λοιπόν, μέσα στην συνομιλία που εξετάζεται να βρούμε τρόπους άρθρωσης του φύλου τέτοιους που άλλοτε αντικατοπτρίζουν κυρίαρχες αντιλήψεις και στάσεις και άλλοτε επιχειρούν να τις υπονομεύσουν ή να τις υπερβούν. Στην προκειμένη περίπτωση έχουμε μια γυναίκα ομιλήτρια, την Μυρσίνη, ο λόγος της οποίας, τόσο σε ότι αφορά τις αξιοποιούμενες επικοινωνιακές στρατηγικές όσο και την εικόνα που δημιουργεί για τον εαυτό της μέσα από τις ιστορίες που αφηγείται, σίγουρα δεν παραπέμπει σε αυτό που η Lakoff ονομάζει «γυναικεία γλώσσα» (Lakoff 1973: 49-53). Την ίδια στιγμή, η άλλη συνομιλήτρια, η Αθηνά, χρησιμοποιεί την γλώσσα με τρόπους που, βάσει κοινωνικών συμβάσεων, φανερώνουν την συγκροτούμενη εντός κανονιστικών ορίων γυναικεία της ταυτότητα. Από την άλλη μεριά, ούτε ο λόγος του Νίκου μπορεί να χαρακτηριστεί κυριαρχικός – δηλαδή, λόγος που ενδεικνύει ηγεμονική αρσενικότητα. Δεν θα μπορούσε, ωστόσο, να αρνηθεί κανείς ο λόγος του ενδεικνύει έμφυλη ταυτοτική επιτέλεση.

3.3 Ετεροκανονικότητα και σεξουαλικότητες

Όπως παρατηρούν οι Mills & Mullaney «όλα όσα σκεφτόμαστε και κάνουμε, τα σκεφτόμαστε και τα κάνουμε μέσω της γλώσσας» (Mills & Mullaney 2011: 1). Η γλώσσα, επομένως, δεν καθρεφτίζει απλώς μια πραγματικότητα που προϋπάρχει, αλλά επίσης παράγει και αναπαράγει τις κατηγορίες με τις οποίες οργανώνουμε τις σεξουαλικές μας επιθυμίες, ταυτότητες και πρακτικές (Cameron & Kulick, 2003: 19). Συνυπολογίζοντας την φυσικοποίηση της ετεροκανονικότητας όπου το ζητούμενο είναι η ετεροφυλοφιλική, μόνιμη και θεσμικά αναγνωρισμένη σεξουαλική σχέση με αναπαραγωγικό σκοπό, είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε πώς τα σχήματα ετεροκανονικότητας διαμορφώνουν αυτό που λέγεται ή δεν λέγεται.

Επιστρέφοντας στην συνομιλία, φαίνεται να διαγράφονται όψεις της σεξουαλικής ταυτότητας, επιθυμίας και συμπεριφοράς των συνομιλούντων αλλά και άλλων προσώπων. Αυτό συμβαίνει σε ορισμένα σημεία με τρόπο προφανή, ενώ σε άλλα με τρόπο τέτοιο ώστε απαιτείται μια δεύτερη ανάγνωση «ανάμεσα στις γραμμές». Κατά έναν τρόπο, η ενδεικτική σχέση γλώσσας-σεξουαλικότητας μπορεί να αναδύεται με

την χρήση όρων συγγένειας, όπως η αναφορά στην μητέρα (44), μέσα από την οποία φανερώνεται η ετεροσεξουαλικότητα της γυναίκας που έχει αποκτήσει παιδί (Δαλεζίου 2011: 243), και σκιαγραφείται η πλέον αποδεκτή και επιθυμητή μορφή σεξουαλικότητας: εντός μιας οικογένειας που ενώνεται με δεσμούς αίματος (Αποστολίδου 2011: 152).

Ακόμα πιο ρητά, όμως, η Μυρσίνη δηλώνει την ετεροσεξουαλική της επιθυμία (47) λέγοντας πως της αρέσουν, δηλαδή την ελκύουν ερωτικά, οι άντρες που διαβάζουν. Η ομιλήτρια, ασφαλώς, δεν ανακοινώνει την ερωτική έλξη της για άτομα συγκεκριμένου φύλου και είδους τυχαία: εξιστορεί την απάντηση που έδωσε όταν της απευθύνθηκε η ανάλογη ερώτηση. Σύμφωνα με τους Cameron & Kulick, οι χρήστες της γλώσσας εμπλέκονται ενεργά στην κατασκευή ταυτοτήτων για τον εαυτό τους και για τους άλλους (Cameron & Kulick 2003: 59), όπως ακριβώς κάνουν εδώ οι συνομιλήτριες και ο συνομιλητής μας εδώ. Λαμβάνοντας υπόψη την συνθήκη της ετεροκανονικότητας, οι ταυτότητες αυτές, καθώς και η επιθυμία και άλλες όψεις της σεξουαλικότητας, είναι ετεροφυλοφιλικές. Ο νεαρός μαθητής δεν ρωτά «ποιοι ή ποιες» ή «εάν» της αρέσουν, αλλά, προϋποθέτοντας ότι η Μυρσίνη έχει σεξουαλική επιθυμία με αντικείμενο τους άνδρες, απλώς της ζητά να συγκεκριμενοποιήσει το είδος του άνδρα που της αρέσει. Φαίνεται, δηλαδή, να γίνεται αναφορά στην Μυρσίνη ως μέλος της κατηγορίας *ετεροσεξουαλική γυναίκα* στην τάξη *ερωτική επιθυμία* που επιστρατεύει ο μαθητής, πράγμα το οποίο συμβατικά προϋποθέτει τον *ετεροσεξουαλικό άντρα* ως έτερο μέλος του σχεσιακού ζεύγους κατηγοριών που συντίθεται. Η δε Μυρσίνη, όταν απαντά με το συγκεκριμένο εκφώνημα (47), φαίνεται να μιλά ως ετεροφυλόφιλη γυναίκα, επικυρώνοντας έτσι την ιδιότητα μέλους κατηγορίας που της αποδίδεται, ακόμα και αν εν τέλει ακυρώνει αυτό που θα μπορούσε να εκληφθεί ως διάθεση για φλερτ από μέρους του μαθητή.

Με παραπλήσιο τρόπο φαίνεται να κατηγοριοποιεί και ο Νίκος, όταν προτείνει πως η συγκεκριμένη ερώτηση του μαθητή αλλά και τα «καψόνια» του προς την Μυρσίνη οφείλονται στην ετεροφυλοφιλική ταυτότητα αλλά και επιθυμία του (46). Οικοδομείται, δηλαδή, για τον μαθητή—ένα απόν πρόσωπο, άγνωστο στον Νίκο ή την Αθηνά— ένα προφίλ ήδη ευθυγραμμισμένο με ετεροφυλοφιλικές προσδοκίες. Με αυτό τον τρόπο, στις συνεισφορές που ακολουθούν την εικασία του Νίκου, οι συνομιλητές διαπραγματεύονται την συναναστροφή της Μυρσίνης με τον νεαρό μαθητή κατατάσσοντάς αμφοτέρους, σύμφωνα με ετεροκανονικά προτάγματα, στο σχεσιακό ζεύγος αρσενικό-θηλυκό της ομοταξίας *ερωτική επιθυμία*.

Αρχικά η ιδέα της σχέσης με έντονη διαφορά ηλικίας ακούγεται πολιτισμικά «παράταιρη», εξ ου και ο Νίκος προειδοποιεί ότι αυτό που θα προτείνει μπορεί να ακούγεται *μαλακισμένο* (46). Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι ο Νίκος δεν χρειάζεται να εξηγήσει ακριβώς γιατί μπορεί ακουστεί προβληματικό, εφόσον είναι ήδη γνωστές στις συνομιλήτριές του οι ετεροκανονιστικές νόρμες που δεν προβλέπουν διαγενεακές ερωτικές σχέσεις. Το σχεσιακό ζεύγος βάσει του οποίου συζητιέται η αλληλεπίδραση της Μυρσίνης με το μαθητή της δεν είναι κάποιο από τα «ταιριαστά» ζεύγη βάσει ηλικιακής ομάδας (όπως, π.χ., *αγόρι-κορίτσι* ή *άντρας-γυναίκα*), αλλά το «αταίριαστο» και μεμπτό *αγόρι-γυναίκα*. Παρόλα αυτά, στην διαδικασία συμμετοχικής κατηγοριοποίησης η οποία αναδύεται υπερισχύει η κατηγορία του φύλου, ενώ άλλα χαρακτηριστικά παραμερίζονται ως μη σχετικά με την ταυτοποίηση που επιχειρείται στην συγκεκριμένη συνομιλιακή στιγμή. Έτσι, το ταιρίασμα της ερωτικής επιθυμίας ενός ατόμου αρσενικού γένους γίνεται με αποδέκτη ένα άτομο

θηλυκού γένους, και ως εκ τούτου η ιδέα του νεαρού αγοριού που ερωτεύεται την καθηγήτριά του ή την μεγαλύτερη από εκείνον οικογενειακή φίλη μπορεί να είναι διανοησιμη ως πιθανότητα, ακόμα και αν δεν είναι κοινωνικά αποδεκτή. Πιθανόν να μην έκανε εντύπωση ούτε και η ιδέα ενός έρωτα μεταξύ δασκάλου και μαθήτριας, σε αντίθεση με την ιδέα ενός αντίστοιχου έρωτα μεταξύ ενός νεαρού κοριτσιού και μιας γυναίκας, ο οποίος θα ξέφευγε από την ετεροκανονικότητα και άρα θα αποτελούσε «σημειωμένη» μορφή σεξουαλικής επιθυμίας. Ο σεξουαλικός προσανατολισμός επιτελείται, λοιπόν, μέσα από τις προϋποθέσεις της γλωσσικής χρήσης «ώστε να αποδοθεί στα υποκείμενα η αντίστοιχη σεξουαλική ταυτότητα, έστω και προσωρινά» (Μακρή-Τσιλιπάκου 2014α: 54).

Αξίζει να αναφερθεί, παρόλα αυτά, ότι από φιλικές συζητήσεις σε διαφορετικό χώρο και χρόνο και με διαφορετικούς συμμετέχοντες, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι η Μυρσίνη έχει αναφερθεί πολλάκις στην ομοφυλοφιλική της επιθυμία και σεξουαλική πρακτική, ενώ αυτοπροσδιορίζεται ως αμφιφυλόφιλη γυναίκα. Σύμφωνα με τους Cameron & Kulick, η ανάγκη κατηγοριοποίησης της σεξουαλικότητας σε συγκεκριμένα, αναγνωρίσιμα σχήματα με γνώμονα την προτίμηση στο φύλο του ερωτικού συντρόφου, και όχι βάσει άλλων όψεων της σεξουαλικότητας (όπως, π.χ., η προτίμηση σε συγκεκριμένες σεξουαλικές πράξεις ή ρόλους) προβάλλει τόσο ισχυρή, ώστε όταν κάποιος δεν μπορεί να ενταχθεί ούτε στην κατηγορία των ετεροφυλόφιλων ούτε σε αυτή των ομοφυλόφιλων, η αμφιφυλοφιλία είναι η ειδική κατηγορία που περιλαμβάνει όσους «περισεύουν» (Cameron & Kulick 2006: 3). Η αμφιφυλοφιλική ταυτότητα και επιθυμία, ωστόσο, θεωρείται από πολλούς ένα –χρονικά ή σεξουαλικά– μεταβατικό «στάδιο»: δηλαδή «μια φάση που θα του/της περάσει» και με τον καιρό θα υπάρξει επιστροφή στην ετεροφυλοφιλία, ή ως ενδιάμεσο σκαλοπάτι μέχρι να παραδεχτεί κανείς την ομοφυλοφιλία του/της (Thorne, 2013: 71). Χρειάζεται, δηλαδή, σε κάθε περίπτωση η σεξουαλικότητα, τόσο ως ταυτότητα όσο και ως επιθυμία, να τοποθετηθεί σε σχέση με τις βεβαιότητες της ετεροκανονικότητας: είτε με το να ευθυγραμμιστεί με αυτές, είτε με το να τις απορρίψει. Ακόμα και η απόρριψη του σχήματος της ετεροκανονικότητας, ωστόσο, παραπέμπει σε αναγνωρίσιμα πλέον αλλά εξίσου αυστηρά οριοθετημένα σχήματα, όπως είναι η ομοκανονικότητα (Motschenbacher 2014: 53). Η προνομιούχα αυτή εκδοχή της ομοφυλοφιλίας αποτελεί, τρόπον τινά, την άλλη όψη της ετεροκανονικότητας, εφόσον βασίζεται στην ίδια λογική ενός περιχαρακωμένου χώρου, στον οποίο δεν χωρούν όσοι δεν ασπάζονται τις κυρίαρχες νόρμες. Ως εκ τούτου, η αμφισεξουαλικότητα ως σταθερή ταυτότητα και αποκρυσταλλωμένη επιθυμία απειλεί την ιδεολογική τάξη της ετεροκανονικότητας ακριβώς επειδή δεν συνομιλεί καν μαζί της (Κανάκης 2011: 16), ενώ στο κοινωνιογλωσσολογικό συμφραζόμενο καίριος είναι ο χαρακτηρισμός της ως «οχληρή απουσία» (obtrusive absence, Canakis 2010: 8).

Ειδικά σε ό,τι αφορά τη χρήση της γλώσσας, οι όποιες προσπάθειες να οριοθετηθεί μια διακριτή κοινωνιόλεκτος χρησιμοποιούμενη μόνο από ομο- ή αμφιφυλόφιλους ομιλητές δεν ευδοκίμησαν (Queen 1997: 254, Kulick 2000: 243, Munson & Babel 2007: 443, Μακρή-Τσιλιπάκου 2014α: 59). Η αμφιφυλόφιλη σεξουαλικότητα δεν ενδεικνύεται από τα όσα λέει η Μυρσίνη. Με εξαίρεση το διφορούμενο σημείο όπου –αναλύοντας λεπτομερέστερα την σεξουαλική της επιθυμία, και σε απάντηση πλέον στον Νίκο– κάνει λόγο για *ανθρώπους* που της αρέσουν (60) και όχι για *άνδρες*, όπως νωρίτερα, η εικόνα που θα σχημάτιζε κανείς για την ομιλήτρια είναι αυτή της

ετεροφυλόφιλης γυναίκας. Η Μυρσίνη, άλλωστε, δεν αισθάνεται την ανάγκη να τοποθετηθεί γλωσσικά σε σχέση με την ετεροκανονικότητα διευκρινίζοντας το σεξουαλικό της προσανατολισμό απέναντι σε ένα άτομο που, παρά το όλο κλίμα διασκέδασης και αλληλεγγύης, έχει μόλις γνωρίσει. Πόσο μάλλον όταν η αναφορά σε μη ετεροσεξουαλικές σχέσεις, ταυτότητες ή επιθυμίες είναι πιθανόν να καταλήξει κύριο θέμα συζήτησης, την στιγμή που ανάλογες αναφορές εντός ετεροκανονικού πλαισίου απλώς θα εντάσσονταν ομαλά στη ροή μιας συνομιλίας (Kitzinger 2005: 233-234). Ο δε Νίκος μπορεί να υποθεθεί πως λειτουργεί υπό την προϋπόθεση ότι όπου η συνομιλήτριά αναφέρεται σε *ανθρώπους* που της αρέσουν, κατά πάσα πιθανότητα εννοεί άνδρες, μιας και, όπως παρατηρεί η Μακρή-Τσιλιπάκου, πίσω από την –φαινομενικά ουδέτερη– λέξη «άνθρωπος» κρύβεται συστηματικά το αρσενικό γένος (Μακρή-Τσιλιπάκου 1989: 72-74).

Η ομιλήτρια δεν επιλέγει να εκφράσει την αμφιφυλοφιλική της επιθυμία με τρόπο που θα κατανοούσαν οι συνομιλητές της. Αντίθετα, αποδέχεται την κατηγοριοποίησή της ως ετεροφυλόφιλη τόσο από το νεαρό μαθητή, όσο και στην συνομιλία της με τον Νίκο. Επιβεβαιώνεται έτσι πως «συμβατικά, στην τάξη/ομοταξία 'ερωτική σχέση' προβλέπονται δύο σύντροφοι, αλλά διαφορετικού φύλου» (Μακρή-Τσιλιπάκου 2014β: 24) –μια σύμβαση που ίσως να είχε αναιρεθεί με μια ρητή αναφορά σε ένα ταίριασμα κατηγοριών που θα διατάρασσε την ετεροκανονική τάξη. Οι χρήστες της γλώσσας, δηλαδή, αξιοποιούν τους γλωσσικούς πόρους που διαθέτουν και τις ενδεικτικές σχέσεις που συνάπτουν. Καταφέρνουν έτσι, είτε με συνειδητό είτε με όχι και τόσο συνειδητό τρόπο, να παρουσιάσουν εαυτόν ως «συγκεκριμένο είδος ανθρώπων που χρησιμοποιούν την γλώσσα με συγκεκριμένους τρόπους» (Cameron & Kulick 2003: 139).

Κατά τα φαινόμενα και ο Νίκος είναι ένας ετεροφυλόφιλος άντρας, ο οποίος μάλιστα ενστερνίζεται σε μεγάλο βαθμό τις ετεροκανονικές προσαγές. Αυτό διαφαίνεται στην αναφορά του στο στερεότυπο του επιτυχημένου άνδρα (55) ο οποίος, στο συλλογικό φαντασιακό, γίνεται ερωτικά ακαταμάχητος –στερεότυπο το οποίο μάλιστα ζητείται από τις γυναίκες συνομιλήτριες να προσυπογράψουν. Δεδομένης της ετεροκανονικότητας, θα συμπεραίναμε ότι τον επιτυχημένο αυτό άνδρα, με τον οποίο ο Νίκος ζητά να ταυτιστεί, δεν τον αφορά να είναι ακαταμάχητος, π.χ., στους άλλους άνδρες, ώστε να τον επιθυμούν σεξουαλικά, αλλά στον καθολικά ετεροφυλόφιλο γυναικείο πληθυσμό που εξίσου καθολικά επιζητά μια μόνιμη και αποκλειστική σχέση, όπως μάλλον και ο ίδιος ο επιτυχημένος ετεροφυλόφιλος άνδρας. Αυτή η πολύ ασαφής ιδέα της επιτυχίας με την συνδήλωση του υψηλού επαγγελματικού και κοινωνικού status αποτελεί, σύμφωνα με κυρίαρχες αναπαραστάσεις, και έναν τρόπο για να εξασφαλιστεί η ερωτική αποδοχή, προστατεύοντας έτσι τους ετεροφυλόφιλους άνδρες από την πιθανότητα της γυναικείας ερωτικής απόρριψης, η οποία θεωρείται πως μπορεί να τους πληγώσει βαρύτατα ή και, όπως λέει η Αθηνά, *για πάντα* (50), εφόσον η έλλειψη ερωτικού συντρόφου δεν επιτρέπει την ένταξη στην ετεροκανονική νόρμα.

Επιπλέον, η επιτελούμενη υποκειμενοποίηση εντός του ετεροκανονικού πλαισίου αποτελεί, τρόπον τινά, και έμφυλη επιτέλεση όταν μιλάμε για ετεροφυλόφιλους ανθρώπους –σαν τις δύο πλευρές ενός νομίσματος (Cameron & Kulick 2003: 73). Με άλλα λόγια, επικρατεί μια κοινά παραδεκτή αλλά άρρητη κοινωνική προσδοκία για ετεροφυλοφιλικές πρακτικές (Κανάκης 2011: 17), σύμφωνα με την οποία η σεξουαλικότητα συνδέεται με το φύλο σχεδόν σαν να ταυτίζονται. Έτσι, οι τρόποι με

τους οποίους οι ομιλητές χτίζουν γλωσσικά την έμφυλη υπόστασή τους μπορούν να μας δώσουν εμμέσως και μια εικόνα για την σεξουαλική υπόσταση των υποκειμένων, είτε εννοούμενη ως ταυτότητα είτε ως επιθυμία.

Η χρήση της γλώσσας με τρόπους που συμβατικά αποδίδονται κατεξοχήν σε γυναίκες καθώς και η ανταπόκριση του Νίκου στο φλερτ που επιχειρεί η Αθηνά ενδεικνύουν την επιθυμία και των δύο ως ετεροσεξουαλική και, ως προς αυτό, ευθυγραμμιζόμενη με τα κυρίαρχα ιδεώδη. Παρ' όλα αυτά, η σημαντική διαφορά ηλικίας μεταξύ τους, καθώς και η ελευθεριακή σεξουαλική σχέση τους (η οποία μάλιστα γνωρίζουμε πως έχει αυτή τη μορφή κατ' επιμονή της Αθηνάς και όχι του Νίκου) θα τους κατέτασσε χαμηλότερα στην σεξουαλική ιεραρχία της Rubin –στην οποία, ωστόσο, η Μυρσίνη είναι άγνωστο πώς θα μπορούσε να τοποθετηθεί χωρίς να γίνουν αναθεωρήσεις για την συμπερίληψη μορφών σεξουαλικότητας που απουσιάζουν (Canakis 2010: 8). Θα μπορούσε, άρα, να μιλήσει κανείς εδώ για μορφές σεξουαλικότητας που εννοιολογούν με εναλλακτικούς τρόπους την σεξουαλική επιθυμία και πιθανόν αποτελούν έναν αντίλογο στην κυρίαρχη ετεροκανονικότητα. Άλλωστε, το ιδεώδες σε ότι αφορά την σεξουαλικότητα πολύ συχνότερα αποτελεί έναν κανονιστικό λόγο για το τι θα έπρεπε να συμβαίνει, παρά για το τι όντως συμβαίνει στην καθημερινή ζωή των ετεροφυλόφιλων σεξουαλικών υποκειμένων (Motschenbacher 2014: 52).

Παρ' όλα αυτά, η σεξουαλική σχέση του Νίκου και της Αθηνάς εντάσσεται σε μια αναγνωρίσιμη μορφής ετεροφυλοφιλική σεξουαλικότητα (Rubin 1984: 158-159) και σίγουρα δεν απομακρύνεται από την θεμιτή ετεροκανονικότητα τόσο πολύ –ή, έστω, με τον ίδιο τρόπο– όπως μια υποθετική σεξουαλική σχέση ανάμεσα στην Μυρσίνη και την Αθηνά, ή ανάμεσα στην Μυρσίνη και τον πολύ νεαρότερό της ανήλικο μαθητή.

4. Συμπεράσματα

Στην συγκεκριμένη συνομιλία βλέπουμε τις ομιλήτριες και τον ομιλητή να συνθέτουν ταυτότητες και επιθυμίες μέσα από τις χρήσεις της γλώσσας με πολύπλοκους τρόπους. Φέρνουν στο προσκήνιο ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας και φαίνονται να τοποθετούν αβίαστα, και φαινομενικά αδιαπραγμάτευτα, τον εαυτό τους αλλά και τους άλλους –παρόντες και απόντες– εντός των ορίων της ετεροκανονικότητας. Αυτό δεν είναι άξιο απορίας, καθώς η ετεροκανονικότητα, σύμφωνα με την φεμινιστική και queer οπτική, δεν είναι μία από τις πολλές εναλλακτικές. Αντίθετα, είναι η μορφή σεξουαλικών σχέσεων που θεωρείται φυσιολογική, και από την οποία ό,τι απομακρύνεται θεωρείται παρέκκλιση (Cameron & Kulick 2003: 157). Ως συγκροτησιακό στοιχείο του σχηματισμού θηλυκοτήτων και αρσενικοτήτων η ετεροκανονικότητα δεν μπορεί να αποσιωπάται όταν μελετάται η διαδικασία με την οποία τα συνομιλούντα άτομα υποκειμενοποιούνται μέσω του λόγου. Ταυτόχρονα, όμως, η ανάλυση της σχέσης γλώσσας-φύλου-σεξουαλικότητας στην συνομιλία φέρνει στο φως αυτήν ακριβώς την πολύπλοκη, κοπιαστική πολιτισμική και γλωσσική δουλειά που είναι απαραίτητη για την παραγωγή και αναπαραγωγή του ετεροκανονικού κυρίαρχου λόγου (Coates 2013: 12-14). Με αυτό τον τρόπο, γίνεται φανερό πως κάθε άλλο παρά φυσική είναι η (φυσικοποιημένη) ετεροκανονικότητα, ενώ διαφαίνεται η εμπρόθετη δράση των υποκειμένων που κατασκευάζουν για τον εαυτό τους την εικόνα που θέλουν –είτε με το να ασπάζονται τις γλωσσικές έμφυλες νόρμες, είτε με το να τις χρησιμοποιούν με τρόπους που

αποσταθεροποιούν τις στεγανές έμφυλες και σεξουαλικές κατηγορίες (Cameron & Kulick 2003: 58- 59).

Τα συμπεράσματά μας για το πώς συγκροτούν εν προκειμένω οι ομιλητές τους εαυτούς τους ως έμφυλα και σεξουαλικά όντα δεν μπορούν να μην λάβουν υπόψη τα πολύ συγκεκριμένα συμφραζόμενα μέσα στα οποία αλληλεπιδρούν, καθώς και τις σχέσεις εξουσίας (έμφυλες, ηλικιακές, εργασιακές κ.ο.κ.) που διαμεσολαμβάνουν τόσο την υπό ανάλυση συνομιλία, όσο και τις διεπιδράσεις που αναπαρίστανται μέσα από τις αφηγήσεις τους. Αυτό σημαίνει ότι εάν εξεταζόταν μια άλλη συνομιλιακή στιγμή, οι έμφυλες επιτελέσεις, οι σεξουαλικές επιθυμίες και οι σεξουαλικές ταυτότητες των ομιλητριών και του ομιλητή δεν θα ήταν αναγκαστικά οι ίδιες. «Το κοινωνικό», όμως, «εγγράφεται στο γλωσσικό» και «το γλωσσικό κατασκευάζει μια εντόπια αίσθηση για το κοινωνικό περιεχόμενο των γλωσσικών τύπων» (Κανάκης 2011: 18, Canakis υπό έκδοση), ενώ η εξέταση της διαπλοκής των δύο μπορεί να μας δώσει μια εικόνα για την σχέση γλώσσας-φύλου-σεξουαλικότητας.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Bucholtz, M. & K. Hall. 2004. "Theorizing identity in language and sexuality research." *Language in Society* 33: 469-515.
- Cameron, D. 1995. "Rethinking language and gender studies: Some issues for the 1990s." Στο S. Mills (επιμ.), *Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives*. Λονδίνο: Longman, 31-44.
- Cameron, D. & D. Kulick. 2003. *Language and Sexuality*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Cameron, D. & D. Kulick. (επιμ.) 2006. "Introduction." Στο D. Cameron & D. Kulick (επιμ.), *The Language and Sexuality Reader*. Λονδίνο: Routledge, 61-68.
- Canakis, C. 2010. "Introduction: Of language, sexuality, and other creatures." Στο C. Canakis, V. Kantsa, & K. Yannakopoulos (επιμ.), *Language and Sexuality: (Through and) beyond Gender*. Νιούκασλ Απόν Τάιν: Cambridge Scholars Press: 1-21.
- Canakis, C. υπό έκδοση. "Categorization and indexicality in language and sexuality research." Στο K. Hall & R. Barrett (επιμ.), *The Oxford Handbook of Language and Sexuality*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Coates, J. 1993. *Women, Men, and Language*. 2^η έκδοση. Λονδίνο: Longman.
- Coates, J. 2013. "The discursive production of everyday heterosexualities." *Discourse & Society* 24(4): 1-17.
- Eckert, P. & S. McConnell-Ginet. 1992. "Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice." *Annual Review of Anthropology* 21: 461-490.
- Eckert, P. 1994. "Entering the heterosexual marketplace: Identities of subordination as a developmental imperative." *Working Papers on Learning and Identity No. 2*. Πάλο Άλτο: Institute for Research on Learning, 1-16. <https://pdfs.semanticscholar.org/b97b/b8f9a4165c3860f622be19321d00e0d839ec.pdf> (τελευταία πρόσβαση Οκτώβριος 2016).
- Hymes, D. 1972. "On communicative competence." Στο J. B. Pride & J. Holmes (επιμ.), *Sociolinguistics*. Χάρμοντσγουερθ: Penguin Books, 269-293.

- Jespersen, O. 1922. *Language: Its Nature, Development and Origin*. Λονδίνο: Allen & Unwin.
- Kitzinger, C. 2005. "Speaking as a heterosexual: (How) does sexuality matter for talk-in-Interaction?" *Research on Language and Social Interaction* 38(3): 221-65.
- Kulick, D. 2000. "Gay and lesbian language." *Annual Review of Anthropology* 29: 243-285.
- Lakoff, R. 1973. "Language and woman's place." *Language in Society* 2: 45-79.
- Lampert, M. & S. Ervin-Tripp. 1998. "Exploring paradigms: The study of gender and sense of humor near the end of the twentieth century." Στο W. Ruch (επιμ.), *The Sense of Humor: Explorations of a Personality Characteristic*. Βερολίνο & Νέα Υόρκη: Mouton de Gruyter, 231-270.
- Makri-Tsilipakou, M. 1989. "The gender of άνθρωπος: An exercise in false generics." *Proceedings of the 3rd Symposium on the Description and/or Comparison of English and Greek*, 61-82.
- Makri-Tsilipakou, M. 1994. "Laughing their way: Gender and conversational mirth." *Working Papers on Language, Gender and Sexism* 4(1): 15-50.
- Mills, S. (επιμ.) 1995. *Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives*. Λονδίνο: Longman.
- Mills, S. 2004. "Third wave feminist linguistics and the analysis of sexism." *Discourse Analysis Online* 2.
<http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2003/001/mills2003001.html>
(τελευταία πρόσβαση Οκτώβριος 2016).
- Mills, S. & L. Mullany. 2011. *Language, Gender and Feminism: Theory, Methodology and Practice*. Λονδίνο: Routledge.
- Motschenbacher, H. 2014. "Focusing on normativity in language and sexuality studies: Insights from conversations on objectophilia." *Critical Discourse Studies* 11(1): 49-70.
- Munson, B. & M. Babel. 2007. "Loose lips and silver tongues, or, projecting sexual orientation through speech." *Language and Linguistics Compass* 1(5): 416-449.
- Ochs, E. 1992. "Indexing gender". Στο A. Duranti & C. Goodwin (επιμ.), *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 335-358.
- Queen, R. M. 1997. "'I don't speak spritch': Locating lesbian language." Στο A. Livia & K. Hall (επιμ.), *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality*. Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 214-232.
- Queen, R. 2007. "Sociolinguistic horizons: Language and sexuality." *Language and Linguistics Compass* 1(4): 314-330.
- Rubin, G. 1984. "Thinking sex: Notes for a radical theory of the politics of sexuality." Στο R. Parker & P. Aggleton (επιμ.). *Culture, Society and Sexuality: A Reader*. 2^η έκδοση. Λονδίνο: Routledge, 150-187.
- Sacks, H. 1992. (επιμ. Gail Jefferson) *Lectures on Conversation I & II*. Οξφόρδη: Blackwell.
- Stokoe, E. H. & J. Smithson. 2001. "Making gender relevant: Conversation analysis and gender categories in interaction." *Discourse & Society* 12 (2): 243-269.
- Stokoe, E. H. 2003. "Doing gender, doing categorization: Recent developments in language and gender research." *International Sociolinguistics* 2(1): 1-12.
http://www.crisaps.org/newsletter/backissue/stokoe_back.pdf

(τελευταία πρόσβαση Οκτώβριος 2016).

Thorne, L. 2013. "‘But I’m attracted to women’: Sexuality and sexual identity performance in interactional discourse among bisexual students." *Journal of Language and Sexuality* 2(1): 70 -100.

Ελληνόγλωσση

Αποστολίδου, Ά. 2011. «Queer: Στα ίχνη της πολιτισμικής διαδρομής ενός ‘αλλόκοτου’ όρου.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εικοστός Πρώτος, 135-160.

Αρχάκης, Α. 2006. «Το φαινόμενο της διακοπής στη διεπίδραση της τάξης και η κατά φύλα διαφοροποίησή του.» Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα – γένος – φύλο*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 118-137.

Γεωργακοπούλου, Α. 2006. «Συνομιλιακές αφηγήσεις με (και για) φύλο.» Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα – γένος – φύλο*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 65-80.

Cameron, D. 1988. «Γλώσσα και σεξουαλική διαφορά: Ποια είναι η φύση της γυναικείας καταπίεσης στη γλώσσα.» *Δίηχ* 3: 86-91.

Δαλεζίου, Μ. 2011. «Η αναπαραγωγή του κανονιστικού ετεροσεξουαλικού κόσμου στην καθημερινή γλωσσική παραγωγή.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εικοστός Πρώτος, 231-161.

Κανάκης, Κ. 2011. «Εισαγωγή: Πόθεν γλώσσα και σεξουαλικότητα;» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εικοστός Πρώτος, 13-46.

Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 2006. «Συμφωνία/διαφωνία: Αλληλεγγύη και αντιπαλότητα στις συνομιλίες γυναικών και αντρών.» Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα – γένος – φύλο*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 81-117.

Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 2014α. «Σεξουαλικός προσανατολισμός και γλώσσα.» Στο Ν. Lavidas, Th. Alexiou & Α.-Μ. Sougari (επιμ.), *Major Trends in Theoretical and Applied Linguistics: Selected Papers from the 20th ISTAL, Vol II*. Λονδίνο: Versita de Gruyter, 53-68.

Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 2014β. «Πρακτικές κοινωνι(ογλωσσι)κής κατηγοριοποίησης: Κατηγορίες μέλους.» Στο G. Kotzoglou et al. (επιμ.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics*. Ρόδος: University of the Aegean, 19-45.

Mills, S. 2008. *Κοινωνικό φύλο και ευγένεια*. Μτφρ. Π. Γκουτρουμανίδου. Αθήνα: Πατάκης.

Παυλίδου, Θ.-Σ. 2006. «Γλώσσα-γένος-φύλο: Προβλήματα, αναζητήσεις και ελληνική γλώσσα.» Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα – γένος – φύλο*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 15-64.